

TARİHTEN GÜNÜMÜZE LİBYA

FROM PAST TO PRESENT

ليبيا من اعماق التاريخ وحتى اليوم

ORTADOĞU STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
CENTER FOR MIDDLE EASTERN STRATEGIC STUDIES

مركز الشرق الأوسط للدراسات الاستراتيجية

TARİHTEN GÜNÜMÜZE LİBYA

FROM PAST TO PRESENT

لبييا من اعماق التاريخ وحتى اليوم

Rapor No:37
Mart 2011

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2011

Bu raporun içeriğinin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar ve yararlanma dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu raporda yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

STRATEJİK BİLGİ YÖNETİMİ, ÖZGÜR DÜŞÜNCE ÜRETİMİ

ORTADOĞU STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Tarihçe

Türkiye’de eksikliği hissedilmeye başlayan Ortadoğu araştırmaları konusunda kamuoyunun ve dış politika çevrelerinin ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla, 1 Ocak 2009 tarihinde Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) kurulmuştur. Kısa sürede yapılanan kurum, çalışmalarını Ortadoğu özelinde yoğunlaştırmıştır.

Ortadoğu’ya Bakış

Ortadoğu’nun iç içe geçmiş birçok sorunu barındırdığı bir gerçektir. Ancak, ne Ortadoğu ne de halkları, olumsuzluklarla özdeşleştirilmiş bir imaja mahkum edilmemelidir. Ortadoğu ülkeleri, halklarından aldıkları güçle ve iç dinamiklerini seferber ederek barışçıl bir kalkınma seferberliği başlatacak potansiyele sahiptir. Bölge halklarının bir arada yaşama iradesine, devletlerin egemenlik halklarına, bireylerin temel hak ve hürriyetlerine saygı, gerek ülkeler arasında gerek ulusal ölçekte kalıcı barışın ve huzurun temin edilmesinin ön şartıdır. Ortadoğu’daki sorunların kavranmasında adil ve gerçekçi çözümler üzerinde durulması, uzlaşmacı inisiyatifleri cesaretlendirecektir. Söz konusu çerçevede, Türkiye, yakın çevresinde bölgesel istikrar ve refahın kök salması için yapıcı katkılarını sürdürmelidir. Cepheleşen eksenlere dâhil olmadan, taraflar arasında diyalogun tesisini kolaylaştırmaya devam etmesi, tutarlı ve uzlaştırıcı politikalarıyla sağladığı uluslararası desteği en etkili biçimde değerlendirebilmesi bölge devletlerinin ve halklarının ortak menfaattir.

Bir Düşünce Kuruluşu Olarak ORSAM’ın Çalışmaları

ORSAM, Ortadoğu algılamasına uygun olarak, uluslararası politika konularının daha sağlıklı kavranması ve uygun pozisyonların alınabilmesi amacıyla, kamuoyunu ve karar alma mekanizmalarına aydınlatıcı bilgiler sunar. Farklı hareket seçenekleri içeren fikirler üretir. Etkin çözüm önerileri oluşturabilmek için farklı disiplinlerden gelen, alanında yetkin araştırmacıların ve entelektüellerin nitelikli çalışmalarını teşvik eder. ORSAM; bölgesel gelişmeleri ve trendleri titizlikle irdeleyerek ilgililere ulaştırabilen güçlü bir yayım kapasitesine sahiptir. ORSAM, web sitesiyle, aylık Ortadoğu Analiz ve altı aylık Ortadoğu Etütleri dergileriyle, analizleriyle, raporlarıyla ve kitaplarıyla, ulusal ve uluslararası ölçekte Ortadoğu literatürünün gelişimini desteklemektedir. Bölge ülkelerinden devlet adamlarının, bürokratların, akademisyenlerin, stratejistlerin, gazetecilerin, işadamlarının ve STK temsilcilerinin Türkiye’de konuk edilmesini kolaylaştırarak bilgi ve düşüncelerin gerek Türkiye gerek dünya kamuoyuyla paylaşılmasını sağlamaktadır.

İçindekiler

TAKDİM

ÖZET

GİRİŞ

1. LİBYA'NIN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

- 1.1. Antik Dönem
- 1.2. İslâmî Dönem
- 1.3. Osmanlılar Dönemi
- 1.4. 1911-1951 Arası Siyasî Durum
- 1.5. Bilimsel ve Kültürel Hayat

2. LİBYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

- 2.1. 1951'den 1969'a Kadarki İlişkiler
- 2.2. 1969'dan Günümüze Libya-Türkiye Siyasi ve Ekonomik İlişkileri

3. LİBYA'NIN GÜNDEMİ

- 3.1. Muammer el-Kaddafi
- 3.2. Büyük Suni Nehir Projesi (The Great Man-Made River Project)
- 3.3. Lockerbie Olayı
- 3.4. Musa es-Sadr Olayı
- 3.5. el-Kaddafi Ailesi ve Ülke Yönetimi

4. 1908'DEN GÜNÜMÜZE LİBYA'DA SİYASÎ VE EKONOMİK OLAYLAR KRONOLOJİSİ

Kaynakça

Nurettin CEVİZ

1958 yılında doğdu. 1982 yılında Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 1982-1995 yılları arasında Libya'da bulundu. 1998 yılında Atatürk Üniversitesinde yüksek lisansını, 2002 yılında Atatürk Üniversitesinde doktorasını tamamladı. 2005 yılında doçent unvanını aldı. Libya kültürü, edebiyatı, tarihi, Arap dili, kültürü, tarihi, Arapçanın öğretilmesi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

Kapak Resmi: Mu'ammer el-Kaddâfi, Kral I. İdris Senusi ile görülüyor. O sırada üstteğmen olan el-Kaddâfi, İhtilal Kumanda Konseyi'ne liderlik etmiş ve darbe Kral'ın 1 Eylül 1969'da Türkiye'de bulunduğu bir sırada gerçekleştirilmişti.

TAKDİM

Ortadoğu'da yaşanan değişim dalgasının sarstığı ülkelerden biri de Libya oldu. Kaddafi yönetimi ile muhalifler arasındaki çatışmanın iç savaşa dönüştüğü Libya'da sürecin nasıl gelişeceği merak konusu olmaya devam ediyor. Tunus ve Mısır'da yaşanan iktidar değişimlerinden sonra Libya'da gösteriler başladığında ve muhalifler Bingazi başta olmak üzere birçok şehri ele geçirdiğinde Kaddafi yönetiminin değişeceği yorumları ağırlık kazanmıştı. Buna bir de ABD ve Batı'nın muhaliflere destek veren açıklamaları eklendiğinde bu yöndeki yorumlar daha da güç kazanmıştı. Ancak gelen aşamada Kaddafi muhaliflere karşı askeri bir başarı sağlama konusunda önemli adımlar atmakta ve Libya'da sürecin hangi taraf lehine değişeceği net olarak kestirilememektedir.

Libya, Türkiye açısından ise ayrı bir önem taşıyor. Ortak tarih ve son yıllarda gelişen ilişkilerin ötesinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde en fazla dış yatırım yaptığı ülkelerin başında Libya gelmektedir. Bunun sonucu olarak Libya'da gösteriler başladığında Türkiye'yi en fazla kaygılandıran konulardan biri de Libya'da çalışmak amacıyla bulunan ve sayıları 25.000'i bulduğu söylenen Türk vatandaşları olmuştur.

Libya'da gelişen son olayların nasıl gelişeceğini, gösterilerin neticelenmesi ertesinde nasıl bir Libya ile karşı karşıya kalacağımızı ve bu yeni yapının Türkiye'ye olası etkilerini öngörmek açısından Libya üzerine çalışmalar hazırlanması gerekliliği doğmuştur. ORSAM olarak Ortadoğu bölgesindeki son gelişmeleri yakından takip ediyoruz. Tunus, Mısır üzerine yayımladığımız raporların ardından Libya üzerine Doç. Dr. Nurettin Ceviz tarafından hazırlanan "Geçmişten Günümüze Libya" başlıklı çalışmayı ilgililerin dikkatine sunuyoruz. Libya'yı tarihsel perspektiften daha yakından tanımamızı ve böylece bugünkü gelişmeleri daha iyi anlamamızı sağlayacak bu çalışmayı takiben Libya'daki güncel gelişmelere ilişkin de bir raporu yakın zaman içinde yayımlayacağız. Elinizdeki çalışmanın o rapora da temel oluşturacağını düşünüyoruz.

Nurettin Ceviz tarafından kaleme alınan çalışmada ilk olarak Libya'nın tarihine genel bir bakış yer almaktadır. Bu kısımda Libya tarihi antik dönemden başlayarak, İslami dönem, Osmanlı dönemi ve 1911-1951 arası dönem olarak sınıflandırılmıştır. Bu bölümü takiben Libya-Türkiye ilişkileri yine tarihsel bir bakış açısıyla anlatılmaktadır. "Libya'nın Gündemi" başlıklı üçüncü bölümde ülke siyasi tarihinde yaşanmış önemli olaylar ve mevcut siyasi yapıyı anlamamıza yardım edecek çok değerli bilgiler yer almaktadır. Çalışma 1908'den günümüze Libya'nın siyasi ve ekonomik olaylar kronolojisi ile sonlandırılmaktadır.

Günümüz Libya gelişmeleri anlamak açısından son derece faydalı olduğunu düşündüğümüz bu çalışma, okuyucuya geniş ve bilgi temelli bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu nedenle Sayın Nurettin Ceviz'e bu değerli çalışmasından ötürü teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Hasan Kanbolat
Başkan

Hazırlayan: Doç. Dr. Nurettin Ceviz
Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi

TARİHTEN GÜNÜMÜZE LIBYA

Özet

*Libya, Akdenizde sahip olduğu yaklaşık 2000 kilometrelik sahiliyle, Kuzey Afrika'nın tam ortasında, Mısır ile Tunus arasındaki coğrafi konumuyla önemli bir ülke.... 1 750 000 kilometreka-
relük yüzölçümüne yayılmış ama, Avrupa ülkelerine ve Amerika'nın doğu kıyılarına yakın sa-
yılabilcek nitelikli petrol kaynaklarına sahip bir ülke.... 25 yıldır yapımı süren bir proje sonu-
cunda nitelikli su kaynakları ile su sorununu büyük ölçüde çözmüş bir ülke... Yükselen petrol
gelirleriyle, geliri çok artan 6 500 000 nüfusa sahip bir ülke...*

*Libya, Osmanlı Devletinden ayrıldığı 1911 yılından bu yana, önce 30 yıl kadar İtalyan işga-
li altında zor zamanlar yaşadı. O zamanlar nüfusu 1 250 000 kadardı. Ardından 15 yıl ka-
dar İngiliz yönetimi sürdü. Nihayet 1950'lerin başında Krallık yönetimi altında Birleşmiş Mil-
letlerce bağımsızlığı kabul edildi. Çok geçmemiştir ki, 1969 yılında Muammer el-Kaddafi, yap-
tığı bir askeri darbeye son verdi. Halkın kendi kendini yöneteceği bir sistemi vaat edi-
yordu. Krallık zamanında izin verilen Amerikan ve İngiliz üslerini derhal kapattı. İşgal döne-
minden ülkede kalan 35 000 kadar İtalyanı hemen ülkelere gönderdi. El-Kaddafi, 1950'lerin
sonunda dünya piyasalarına satılmaya başlayan ülkesinin petrolünü, kendi sesini "dünya si-
yaset sahasında" duyurmak için sık sık kullandı; 1970 ve 1971 petrol fiyatlarının yükselişinde
rol oynadı. Onun "dünya siyaset sahasına" çıkmasının yegane amacı "Amerikan karşıtlığı" üze-
rine bina edilmişti. O zamanki iki kutuplu dünya siyasetinin Rusya tarafında yerini belirledi.
Ordusunu Rus silahlarıyla donattı. Rusya'nın en büyük silah alıcıları arasındaydı. Petrol ge-
lirlerinin bir kısmıyla, geniş kitlelere konutlar, okullar sosyal amaçlı yapılar ve altyapı yapı-
yor, kırsal kesimdeki nüfus adeta yeniden imar edilen sahil kesimindeki yerleşim yerlerine geti-
riliyor, buralardaki sağlık ve eğitim hizmeti yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu. Arap milliyetçili-
ğinin babası sayılan Mısır Devlet Başkanı Nasır'ı babası gibi seviyor ve onu izliyordu. Nasır ö-
lünce, "Yeşil Kitap" ile ifade ettiği kendi sistemini, İslam ile sosyalizmin bir araya getirildiği id-
dia edilen bir yönetim tarzını hayata geçirdi. Halkın kendi kendini yöneteceği bir sistemi va-
at ediyordu. Ama Libyalılar 1911'den günümüze kadar, seçim ve Batıda uygulandığı biçimiyle
demokrasi anlamında bir uygulamayı hiç görmediler. Siyasetle ilgilenmek ve dini örgütlenme,
son derece ağır cezaları olan suçlardı. Basın da devletin tekelindeydi. Söz konusu yasaklamalar
zamanla bir baskı alanı oluşturdu. Bu baskıya maruz kalan bazı bölgeler ve kabileler seslerini
çıkaramasa da, yönetime karşı olumsuz duygular beslemekteydi. Diğer yandan el-Kaddafi sis-
temini yürütmek üzere büyük oğlu Seyfülislam'ı yetiştirmekteydi; Seyfülislam ise son on yıldır,
bazen babasını da karşısına almak pahasına, ülkenin iç ve dış dinamiklerini eline almaya ça-
lışıyor, genel şartları iyileştirme ve küskün kesimleri geri kazanma yönünde resmi ve gayri res-
mi bazı müdahalelerde bulunuyordu.*

*Türkiye ise bağımsızlığını ilan edişinden bu yana, Libya ile inişli çıkışlı bir ilişkiler yumağına
sahiptir. Karşılıklı üst seviyede ziyaretler çok olmuştur. Bu ziyaretler halkasının belki de tek ek-
siği, Muammer el-Kaddafi'nin Türkiye'ye davet edilmemesi ve dolayısıyla gelmemesidir. Yet-
mişli yıllarda başlayan imar hamlelerinde Türk özel sektörü ve Türk istihdam gücü Libya'da
yoğun şekilde bulundu. Seksenli yıllarda Libya'daki Türk işçisi sayısı 100 000'in üzerindedir.
Günümüzde ise değişen şartlar çerçevesinde 20 000 gibi daha az sayıda ama daha nitelikli bir
Türk işçi gücü Libya'da bulunmaktaydı.*

*Günümüzdeki olayları izlerken yukarıdaki kısa geçmişin ayrıntılarını bilmek gerekiyor. Çalış-
ma, yukarıdaki satırların ayrıntılarına girerek okuyucuya mümkün olduğunca geniş, bilgi te-
melli bir bakış açısı kazandırmayı amaçlıyor.*

Giriş

Libya adı İslâm literatüründe kullanılan bir isim değildir. Müslüman olmadan çok önceden itibaren ilk defa Yunanlılar tarafından bölge için kullanılan adlardan biri olmakla beraber, esas itibarıyla “Trablus” veya “Trablus ve Bengâzi” kullanılmıştır. Libya adı da kullanıldığında, günümüzdeki gibi ülkenin tamamı için değil, batısını teşkil eden Trablus bölgesinin adı olarak kullanılmıştır. Trablusu'l-Garb, (Osmanlıca:) Trablus-i Garb ve Trablus-garp adları ise buranın Suriye-Lübnan'daki (Doğu)Trablus'tan ayrılmasını sağlamak içindir.

Libya adının, bölgenin ilk yerleşimcilerinden Berberî Levâte kabilesinin adının değişiminden geldiği tahmin edilmektedir. Libya'nın ilk yerli ahâlisi olan Libîler hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber, bunların Berberî Levâte'nin atası olduğu ileri sürülmektedir.

Doğu bölgesinde yer alan Bengâzi¹'nin antik dönemden gelen adı ise Sirenaika'dır. Ülkenin günümüzdeki resmî adı “el-Cemâhîriyyetu'l-'Arabiyyetu'l-Lîbiyyetu's-Şa'biyyetu'l-iştirâkiyyetu'l-'Uzmâ”dır. Büyük Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhîriyyesi.

Libya, Afrika kıtasında yer alan ülkeler içinde Sudan, Cezayir ve Kongo'dan sonra, 1.759.540 kilometrekare ile en büyük yüzölçümüne sahip ülkedir. Kuzeybatısında Tunus, batısında Cezayir, güneyinde Nijer ve Çad, güneydoğusunda Sudan, doğusunda ise Mısır ile komşudur.

1. LİBYA'NIN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Antik Dönem

Batıda yer alan Trablus, bölgeye ticarî amaçla gelen Fenikeliler tarafından kurulmuş ve bölge m.ö. V. yüzyılda Kartaca'ya bağlanmıştır. Bingazi ise m.ö. 630 yılında bölgeye gelen Yunanlılar tarafından kurulan antik Siren şehrinin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Tarih içinde ülkenin doğusu Mısır ile, batısı ise Tunus i-

le ilişkiydi. m.ö. 146'da Romalılar Kartaca'yı yıkarak tüm Kuzey Afrika'yı ele geçirdiler. İzleyen yüzyıllarda bölge önemli gelişmeler yaşadıysa da uzun süren Berberî saldırılarıyla zayıflayarak 430'da Vandallar'ın işgaline uğradı; ülkenin fakirleşmesi Bizanslıların işgalini ve hâkimiyetini kolaylaştırdı (535).

1.2. İslâmî Dönem

Hız. Ömer devrinde 'Amr b. 'Âs komutasında Mısır'ı fetheden İslâm ordusu (642) Libya ve Tunus'taki Bizans hâkimiyetine son vermek üzere bölgeye yöneldi ve önce (Berka) Sirenaika ele geçirilerek Levâte kabilesi cizye karşılığı yerinde bırakıldı, Müslümanların Trablus'a saldırıları durmadı, nihayet 647'de Bizanslılar yenildi.

Hız. Ali ve Mu'âviye b. Sufyân arasındaki mücadele sırasında (657) Berberiler Bizans desteğiyle ayaklandılarsa da, 651'de Trablus ve çevresi Müslümanlarca tekrar ele geçirildi. 'Ukbe b. Nâfi' komutasındaki ordular Libya dahil bütün Kuzey Afrika'yı ele geçirmek amacıyla çokca seferlerde bulundu (669-675). Bu saldırılar esnasında esas direnci Bizanslılardan ziyade Berberî Hevvâre ve Levâte kabileleri gösteriyordu. Berberiler de Müslüman olmaya başlayınca bölgede yeni karargâhlar kurulmaya başlandı ve 'Ukbe b. Nâfi' ordusunda görev alan Berberiler Kuzey Afrika'daki seferlerde görev aldılar.

Berberilerin reisi Kuseyle b. Lemzem (ö. 689) Müslüman olduktan sonra öldürülüşüne kadarki süreçte birkaç isyanda daha bulundu; hatta Berberiler Kayrevân'ı Bizanslılar da Berka'yı ele geçirdi. Bu arada Berberilerin başına Kâhine adlı bir kadın geçti; Bizanslılar Kartaca'yı geri aldı. 698'de Kâhin öldürüldü ve Berberiler tamamen Müslüman oldu. Kartaca yeniden Müslümanların eline geçti ve İfrikiyye kesin biçimde İslâm hâkimiyetine girmiş oldu.

707'de Mûsâ b. Nusayr'ın Afrika valiliği zamanında Afrika'daki İslâm fetihleri tamamlandı ve burası tarihte ilk defa İfrikiyye (Tunus ve Trablus), el-Mağribu'l-Avsat (Cezayir) ve el-

Mağribu'l-Aksâ (Fas) adlarıyla üç bölgeye ayrılıp her birine âmiller gönderildi.

Tamamen Müslüman olmalarına rağmen Berberilerin istekleri bitmiyordu; Roman ve Bizans dönemlerinde kendilerine verilen imtiyazların Araplar tarafından kaldırılmasından rahatsız olan Berberî kabilelerinden Hâriciliğin İbâziyye kolunu benimseyenlerin Trablus'a saldırarak burayı ele geçirmesi üzerine (741) dönemin valisi Hanzaile b. Safvân el-Kelbi tarafından düzenlenen saldırılarla bozguna uğratıldılar (742). Bölgede Berberilerce düzenlenen ayaklanmalar Abbâsiler döneminde de sürdü. Bir ara Trablus ve Kayrevân'ı aldılar (757); 761'de düzenlenen saldırılarla buralar geri alındı. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında Berberiler Trablus ve Kayrevân'ı tekrar aldılar (768); Libya'da Abbasiler yeniden güvenliği 772'de sağlayabildiler.

Kuzey Afrika'da sonu gelmeyen ayaklanmalara bir çare olması için Halife Harûnurreşîd İfrikiyye valiliğine, veraset yoluyla çocuklarına geçmek üzere emirlerinden Ağleb b. Sâlim'in oğlu İbrâhim b. Ağleb'i tayin etti. Böylece Libya'da Ağlebîler dönemi başlamış oldu (800). Sağlanan güvenlik ortamının yardımıyla bölge gelişmeye başladı. Tunus ve Trablus'u 908'e kadar yöneten Ağlebîlerin hükümlerine Fâtîmîler, burada kendi devletlerini kurarak son verdiler. Bu son iki dönemde de isyanların ardı arkası kesilmedi. 972'de Fâtîmîlerin başsehri Mısır'a taşınarak İfrikiyye ve Mağrib valiliği Sanhâce kabilesine verildi. Sanhâceler bölgenin Fâtîmîlere bağlılığını sağlamaya çalıştılar. Bulukkin b. Zîrî ile başlayan Sanhâceler zamanı Berberilerin İfrikiyye'de güçlü oldukları bir dönem oldu; bu güce dayanarak Zirîler 1049'da, Fâtîmîler'e karşı çıkarak Abbâsîlere bağlandılar ve bölgede Mâlikî mezhebi yayılmaya başladı. Halife Mustansır Billâh'ın uygulamalarıyla Berberiler çok rahatsız edildiler ve etkinliklerini yitirdiler. 1160 yılında Libya'yı Sicilya adına yönetmekte olan Yahyâ b. Matrûh aynı yıl Mağrib'de kurulan Muvahhidler Devletine

bağladı. 1207-1323 yılları arasında İfrikiyye Hafsîler hânedanının yönetiminde kaldı. İç karışıklıklar bitmek bilmiyordu; Trablus birkaç defa el değiştirdi. 1327'de Berberî kökenli Ammâroğulları hânedanının temeli atıldı. 1355'te ise Ceneviz Amirali Philippo Doria Trablusgarb'ı ele geçirdi ve beş ay elinde tutuktan sonra Merînîlere sattı.

Tekrar Hafsîler'e bağlanan bölgede bundan sonra gelen yöneticiler bazen Hafsîlere tabi olarak bazen de bağımsız bir şekilde davrandılar. Bu arada Trablus bir de Sicilya kralının, hemen ardından yine Hafsîlerin eline geçti ve Ammâroğulları hânedanına son verildi. Bu dönem 1401'de İspanyolların burayı istilâ etmesine kadar devam etti.

İspanyollar, Endülüsteği Müslüman şehirlerini birer birer ele geçirdikleri gibi güçlerini Kuzey Afrika'ya yönelterek buradaki şehirleri de zaptetmeye başladılar. V. Ferdinand'ın gönderdiği ordu tarafından 1510'da Trablus Hafsîlerden alınarak halkın bir kısmı kılıçtan geçirilip kalanları da şehir merkezinden uzaklaştırıldı. Bunu izleyen Şarlken zamanında halkın şartlı olarak şehre dönmesine izin verildiyse de 1534'te Barbaros Hayreddin Paşa tarafından buraların ele geçirilmesine engel olamadılar. Yine de Şarlken şehre tekrar saldırıp geri alarak Hıristiyan din adamlarına devretti. 1551'de şehir Turgut Reis ve Kaptanıderyâ Sinan Paşa tarafından alınıp Osmanlı Devletinin topraklarına katıldı.

Evlad-ı Muhammed'in elindeki güneydeki Fizan Bölgesi ise 1577'de Osmanlı Devletinin topraklarına katılmıştır.

1.3. Osmanlılar Dönemi

Osmanlıların Kuzey Afrika'ya ilgileri XV. yüzyılda başladı. Ama İspanyol işgalinden kurtarılmaları için Trablusgarblılar ilk defa 1510'da, ikinci defa da 1519'da İstanbul'a bir heyet göndererek yardım istediler. Nihayet, Osmanlıların Akdeniz'de ağırlıklarını iyice hissettirdikleri bir dönemde Turgut Reis'in gayretleriyle 15 Ağustos 1551'de Trablus ele geçirildi.

Osmanlı Devleti için Trablus Ocağının da bulunduğu Garp Ocakları hem İmparatorluğun hem de İslâm dünyasının savunmasında ileri bir karakol sayılıyordu.

Tamamen Türk kökenli olan yeniçeri ve leventler savaşlarda İstanbul'dan gelen emirlerle göre devletin destekçisi olmakla yükümlüydüler. Ayrıca ilke olarak evlenmemeleri gereken yeniçerilerin yerli kadınlarla evlenmelerinden doğan erkek çocuklarının "kuloğlu" adı verilen bir Türk-Arap karışımı nesil meydana çıkarması da kaynaşmaya önemli katkıda bulunmuştur.

Libyalı meşhur tarihçi İbn Galbûn'a göre, bölgeye Türk hakimiyetiyle birlikte refah ve huzur ortamı gelmiş, Turgut Reis'in beylerbeyliği yıllarında (1553-1565) Trablus şehrinin nüfusu artmış ve halkı zenginleşmiştir.

XVI. yüzyılın değişen ekonomik dengeleri, Libya'nın İstanbul'dan değil de ağırlıklı olarak yerinden yönetilmesini gerektiriyordu. Böylece beylerbeyilerle ocaklıların temsilcisi konumundaki "dayı"lar arasında bir denge oluşmaya başladı. Artık yönetim ağırlıklı olarak dayıların elindeydi. İç karışıklıkların bastırılmasında İstanbul'daki merkezi hükümetten ziyade dayılar etkili olduğu gibi, İngiliz, Fransız ve İspanyol hükümetleri de bölgedeki ticarî gemilerinin korunması için doğrudan dayılarla anlaşmalar yapmaya başladı. Bu sürecin sonucu olarak 1711'de dayılığa gelen Karamanlı Ahmed Bey, Osmanlı Devleti'nin şekilde kalmış olan beylerbeyi gönderme uygulamasını sona erdirdi ve dayılık babadan oğula geçen bir uygulama oldu. Karamanlı iç ve dış politikalarında oldukça bağımsızdı.

XVII. yüzyılda Osmanlı merkezî idaresinin eyâletler üzerindeki kontrolü zayıflamaya başladı. Ayrıca 1793'ten itibaren Karamanlı ailesi içinde iktidar çekişmeleri artınca Trablus'un gücü zayıfladı.

XIX. yüzyılın başlarında İsveç, Amerika, Sardunya, Napoli, İngiltere ve Fransa ile çıkan

çatışmalar sonunda Trablus'un aldığı haraçlar ortadan kalktı. Ayrıca adı geçen devletlerin silah gücü yüksek modern gemileri de vardı. Ekonomik durumu çok zayıflayan Trablus'un içişlerini İngiliz, Fransız ve Sardunya konsoloları yönetir hâle gelmişti. 1802'de Amerika ile yapılan savaş ve Mısır'a saldırdığında Fransa'yı tutması eyaletin gücünü iyice zayıflatmıştı. Şehrin ileri gelenleri 1832'de İstanbul'a başvurarak Karamanlı ailesinin valilikten uzaklaştırılmasını talep etti. 1856'ya kadar süren çatışma ve isyanların ardından ikinci Karamanlılar devri denen dönem başladı.

1864'te Trablusgarp vilâyet, 1877'de Bingazi ayrı bir sancak oldu. 1800'lerin başlarında ilk matbaa kuruldu ve ilk gazete yayımlandı. 1899'da Fünun ve Sanayi Mektebi kuruldu. 1911'deki İtalyan işgaline kadar Trablusgarp ve Bingazi'ye borularla su getirilmiş ve kıyılar açılmıştı. İstanbul ile telgraf bağlantısı sağlanmıştı. Bir ziraat okulu ve 160 ilkokul açılmıştı. 1908'de Trablus'un nüfusu 32.000, Libya'nınki ise 500-600 bin dolayındaydı.

1878'de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenilmesi ve arkasından Tunus'un Fransa (1881), Mısır'ın da İngiltere (1882) tarafından işgali, Afrika'nın tamamıyla paylaşılması pazarlıkları çerçevesinde Libya'nın talipleri arasında yeni tartışmalara yol açtı. Osmanlı Devleti bu durum için, bölgenin silahlandırılması dahil bir çok tedbirler alıyordu. Bu arada ileriye yönelik bir tedbir olarak bölgenin ileri gelenlerinden ve Medeniyye Tarikatından Şeyh Zâfir, kendisine danışılmak üzere İstanbul'a çağrıldı; bütün ileri gelenlerin oğulları İstanbul'da açılan aşiret mektebine aldırılarak bağlılıkları güçlendirilmeye çalışıldı. Senûsiye Tarikatı da Osmanlı Devleti'ne bağlılığını açıkladı.

1908 Osmanlı Meclisi'ne, Mustafa Efendi (Hums), Ömer Mansur Paşa ve Yüsuf Şetvân Bey (Bingazi), Ferhâd Bey, Sâdik Bey ve Naci Bey (Trablusgarp), Câmi Bey (Fizan) ve Süleymân el-Bârûnî (Cebel-i Garbî) milletvekili olarak katılmışlardır.

1.4. 1911-1951 Arası Siyasî Durum

Osmanlı Devleti'nin topraklarından, İngiltere ve Fransa'nın dışında pay almak isteyen üçüncü bir Avrupa Devleti, ilk defa 18 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde devreye girmiştir. 1869'dan itibaren İtalyan Krallığı, Libya'yı eski Roma İmparatorluğu'nun Mare Nostrum'u (kendi denizi) ve Akdeniz'i de doğal bir gelişme alanı saymıştır. Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesine karşılık kendileri de Tunus'u ele geçirmeye kalkışmışlar ama Osmanlı Hükümetinin sert çıkışıyla karşılaşmışlardı. Yine de Tunus'a barış yoluyla giderek, demiryolları ile telgraf hatları çekmişler, bankalar açmışlar ve oradaki nüfuslarını artırmışlardır. İtalyan kültürünün Tunus'a yerleştirilmesine çalışmışlardır. Ancak Berlin Kongresi'nde İngilizler tarafından İtalyanlara Libya konusunda bazı muğlak ifadelerle vaatlerde bulunulmuştur. Bunun üzerine İtalyanlar, zaten kendi jeopolitik çevreleri içindeki Trablusgarp ve Bingazi ile ticarî ve kültürel bakımlardan yakından ilgilenmişler, buralarda dinî misyonerlerin yönettiği hastaneler ve okulların yanısıra ayrıca bankalar ve ticarethaneler açmışlar ve kapitülasyon imtiyazlarından faydalanarak ülkenin her tarafındaki etkilerini artırmaya çalışmışlardır. Şehirlerde Arap gençleri, Türkçe'den daha büyük kolaylıklarla İtalyanca öğrenmekte ve İtalyan hayat tarzını daha çekici bulmaktaydılar.

Buna karşılık Osmanlı Valileri, bu sinsi nüfuz hareketinin farkına vararak mücadele etmişlerdir. Tam bu noktada, Senûsî hareketi kendini göstererek dinî duyguların yayılması amacının dışında Libya çöllerinde ekonomik ve sosyal canlanma açısından da çok etkili olmuştur.

1911 Ağustos ayında İtalya'nın, Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki niyetleri Avrupa basınına sızdığı halde Bâbî Âlî bu durumu kabul etmemiştir.

İtalya'nın kötü niyetini bilmekle beraber Bâbî Âlî böyle bir şeye ihtimal vermiyordu. Yine de Derne adlı bir yük gemisine yüklenen yir-

mi beş bin mavzer, işgalden sadece üç gün önce limana boşaltılmıştı.

Konumuz olmadığı için ayrıntısına girmeyeceğimiz bir sürecin sonunda Libya, sahillere den itibaren 29 Eylül 1911'de işgal edilmeye başlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde İtalya, çok kan dökmesine rağmen Libya'nın ancak sahil kesimlerinde tam anlamıyla hakim durumdadır ve toplam 80.000 askeri vardır. Bundan sonraki İtalyan tutumunu yansıtan bazı kritik olaylar şunlardır. 1919'da İtalyan Hükümetiyle Trabluslu direnişçilerin yaptığı anlaşmaya göre yeni bir Anayasa hazırlanıyordu. Buna göre Trablus halkına yeni bir meclis, İtalyan vatandaşlığı ve vergilerden muafiyet gibi bazı imtiyazlar tanınıyordu. Bu arada Bingazi bölgesi ayrı bir idarî yapılanmaya götürülüyordu. Anayasa vadiyle İtalyan egemenliği dayatılıyordu ama, İdris es-Senûsî başkanlığındaki ileri gelenler, bunu kabul etmeyeceklerini bildiren bir beyanname yayınladılar.

1922 Ekiminde Mussolini'nin iktidara geçisiyle birlikte İtalyanların Libya'ya karşı tutumları daha sertleşmiştir. 1932'ye kadar Libyalı mücahitlerin verdiği mücadele umutsuz bir çetecilik, bir yıpratma ve yıldırma savaşı niteliğinde geçmiştir. 1911'den beri süren bu şerefli mücadelede Ömer Muhtar müstesna bir yere sahiptir.

İlginç bir nokta da, İtalyan askerlerinin basıncını esnasında, iklim şartlarına daha alışkın olan Eritreli (Habeşistan) askerleri de Libyalılara karşı kullanılmalarıdır. Diğer yandan Habeşistan'a saldırırken de Libya'dan topladıkları askerleri savaştırıyorlardı. İtalyanlar, her iki cephede de Bedevî savaşıtlara karşı, askeri taktik kurallarına göre hareketlerde bulunmanın boşluğunu bir ölçüde böylece öğrenmiş ve kapatmış oluyorlardı.

Libya'da bir türlü tam hakimiyet kuramayan İtalyanlar değişik yollara başvuruyorlardı. Örneğin, Graziani es-Senûsî Zaviyelerini kapatıp, şeyhlerini İtalya'daki İssız Ustica Adasına sürmüştü, mallarına el koymuştur. Kabile-

lerin mücahitlerle ilişkisini kesmek için onları çoluk çocuk ve hayvanlarıyla birlikte etrafı tel örgüyle çevrilmiş kamplara toplatmıştır (Sirte'de 80.000 insan ve 60.000 baş hayvan bir kampa toplanmıştı). İtalyanlar Libya'da iç harbin bittiğini 1932'de kayda geçirmişlerdir. Bundan sonra İtalyanların Libya'yı kolonileştirme faaliyetleri büyük bir hızla başlamıştır.

Aslında, karaya çıktıkları günden itibaren İtalyanların ilk işi toprak rejimine el koymak olmuştur. İlk İtalyan ziraî kolonileri de Osmanlı ve yerli mücahitlerin kurşunları altında kurulmuştur. Mussolini'ye kadar Trablusgarp ve Bingazi Osmanlı zamanındaki gibi yönetilirken Mussolini'den sonra durum değişmiş ve bu şehirler, İtalyan Sömürgeler Bakanlığı'nca atanan valilerce yönetilmeye başlanmıştı. Böylece her türlü kolonizasyon ile ilgili yönetmelik ve talimatlar yayınlamak kolaylaşmıştır. Göçebe ve bedevî halka karşı etkisizleştirme politikası uygulanıyordu. Nüfus cüzdanı verilerek kontrol altına alınıyorlar, ellerindeki silahlar toplanıyordu. Verimli arazilerden kovuluyorlar, verimsiz kısımlarda iskâna mecbur ediliyorlardı. Bunların sonucunda sadece Bingazi bölgesinden 20.000 kadar Libya'ya Mısır, Sudan ve Orta Afrika'ya göç etmek zorunda kalmıştır.

Libya yerlilerinden oluşturulan askerî birliklerde bedevîlere yüksek seviyede bir yaşama imkanı sağlanıyordu. Libya'yı işgal ederken Eritre'den getirdikleri askerleri kullandıkları gibi bu defa 1936-1937 Habeşistan Harbi'nde Libya'dan gönderilen önemli sayıda Libya'lı yerli birliklerin yararlılıkları Trablus'u ziyaretlerinde İslâm Kılıcını (Seyful-İslâm) kılıcı kuşanan Mussolini'nin nutkunda, o askerlerin parlak iltifatlarla anılmalarına sebep olmuştur. Nihayet Libya'lılar İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç aşamalarında İtalyan saflarında savaşmışlardır.

Osmanlı yönetimi altındaki Libya halkının hukukî statüsü, o zamanların İslâmî Osmanlı hukuku çerçevesinde, tam eşitlik esası üzerine kurulmuştu. Türklerden daha fazla imti-

yaza sahip Osmanlı vatandaşı idiler. İtalyan yönetimi işgalden sonra, Libya'lıları Libya'nın herhangi bir yerinde doğan İtalyan vatandaşı veya diğer bir devlet uyruğu olmayan ferdi (İtalyan tebaası) olarak ilân etmiştir. Böylece Libya'lılar, Osmanlılar zamanındaki gibi, medenî ve siyasî bütün hakları olan birer vatandaş değil, İtalyan Sömürge Kanunlarına tabi, ikinci sınıf tebaa oluyorlardı. Bu sistem Fransızların Cezayir'de uyguladığı sistemin aynısıydı.

Bir Libya'lı müslümanın, tam hukuku ile bir İtalyan vatandaşı olması ancak, miras ve evlenme gibi İslâm dininin kendine verdiği haklardan feragat etmeyi kabul etmesiyle mümkündür.

Yukarıda bahsi geçen Trablus ziyaretinde Mussolini, Libya'lı birliklerin Habeşistan seferinde gösterdikleri yararlılıkları övmüş, bunları asla unutmayacağını ve bunun karşılığını Libya halkına bağışlayacağı haklarla ödeyeceğini söylemişti. Bunun sonucu olarak 1939'da yerli Müslümanlara "Özel İtalyan Vatandaşlığı" şerefini bağışlamıştır. Bu imtiyazlı vatandaşlığı kazanabilmek için İtalyanca okuma yazmayı bilmek, 18 yaşını doldurmuş olmak ve iyi ahlâk sahibi olmak yetiyordu. Bu özel vatandaşlar silah taşıyabiliyorlar; Arap Faşist Karagömlek kıtalarına girebiliyorlar; Libya askerî birliklerinde subay, Arap topluluklarının oturduğu yerlerde belediye başkanı, Arap-İtalyan karma topluluklarının oturduğu bölgelerde ise müşavir ve faşist sendikalarda üye olabiliyorlardı. Ancak bu özel vatandaşlara memuriyet verilirken İtalyanlara amirlik yapacak bir göreve getirilmemeleri gerekiyordu.

İtalyancanın Libya'da yaygınlaştırılması için de çaba sarf ediliyordu. Yerli halk için eski usul okullar devam ederken diğer yandan, karma okullarda İtalyan dili ve kültürü de öğretiliyor ama kabiliyetli Müslüman çocukları orta sınıflara gelince, olgunlaşmış sayılarak tasdikname ile okuldan uzaklaştırılıyor, böylece onların İtalyanlarla aynı bilgi ve birikim seviyesine gelmelerine izin verilmiyordu.

Araplara sadece hademelik, odacılık ve kapıcılık ya da alt seviyede memurluklar verilmiştir. Bunun bir sonucu olarak İngilizlerce işgal edilen Bingazi ve Trablus'ta (1943), yerli idare için gerekli yetişmiş unsur bulmakta zorluk çekilmiştir. Bağımsızlığın verildiği 1951'de yüksek öğretim görmüş Libyalı bir mühendis, bir doktor, dişiçi ya da eczacı yoktu.

İtalyan işgalinin en önemli sonuçlarından biri, Libya topraklarına İtalyanların yerleştirilmesi idi. Ya gruplar halinde doğrudan göçmenler getirilerek kendilerine topraklar veriliyordu ya da kendisine toprağı işleme yetkisi verilen İtalyan şirketleri aracılığıyla göçmenler getiriliyordu. Her iki durumda da, bir aileye yirmi beş hektar arazi veriliyor, belli arazi grupları için birer merkez oluşturuluyordu. Bu merkezlerde depolar, bir kilise, bir okul, bir postane bir de Faşist Kulübü inşa ediliyor ve ailelerin tarlaları bu merkeze yollarla bağlanıyordu. Kuyu ve kanallarla arazilerin su ihtiyacı temin ediliyordu. Her aileye, ancak elli yıl sonra sahibi olabileceği üç dört odalı, mutfağı, tuvaleti, banyosu, kuyusu ve ahırını olan bir ev veriliyordu. Göçmen olacak aileler İtalya'da çok sıkı bir elemenden geçirilerek seçiliyordu. 1940'a kadar getirilenlerin sayısı Trablus bölgesine 60.000 ve Bingazi bölgesine 40.000 olmak üzere 100.000'i bulmuştu.

İtalyan yönetimi 1932'den itibaren sükûneti sağlamaya başladığı Libya'da bazı imar faaliyetlerine geçti. Ülkedeki zeytin ağaçlarının sayısının iki katına çıkması, Bingazi-Trablus arasındaki 1050 kilometrelik asfalt yolun yapımı gibi yatırımlar için -askerî harcamaların dışında, İtalya Devleti 1911-1942 arasında bir milyar iki yüz milyon dolar masraf yapmıştır. Tabii ki bunlar coğrafi yönden genişleme ve genişlediği alanlarda demografik artış amaçlayan emperyalistçe bir tutumun sonucu olarak kendi menfaatleri için yapılmış olmakla beraber, meydana gelen refah ve imarın müslümanlara da bir faydası olmadığı söylenemez.

İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde (1940), Habeşistan'ın tamamıyla İtalya'nın elinde olmasının işi ağırlaştırması sebebiyle,

Libya'nın coğrafi ve stratejik durumu çok önemli bir rol oynamıştır. Savaş öncesinde İtalya'nın Habeşistan'da yüz otuz bin, Libya'da ise yüz altmış bin kişilik hazır kuvveti bulunuyordu. İngilizlerin Arap ve Mısırlı halk arasında savaşıacak yüz bin kişilik bir ordusu vardı. Ancak İtalya'nın bu güçle orantılı bir cesareti gösterememesi ve İngilizlerin Habeşistan'daki yurtseverleri de iyi örgütlemesi başta olmak üzere -burada ayrıntısına giremeyeceğimiz- bir çok sebepten dolayı İngilizler Libya'nın bazı bölgelerine Fransızlar da Fizan istikametine doğru harekete geçerek Libya'yı ele geçirmeye başlamışlardır.

1943'te Seyyid İdris es-Senûsi Bingazi'ye halkın coşkun gösterileri arasında girmiştir. 1949'da İngilizlerin davetiyle bir Anayasa hazırlanmıştır.

Sivil İtalyan kolonisinin ülkeden tamamen çekilmesi 1950 yılına kadar devam etmiştir. 1950'de Birleşmiş Milletler Libya'nın müstakil bir devlet olarak teşkilatlandırılması kararını almış, 7 Ekim 1951'de Libya Birleşik Krallığı'nın anayasası kabul edilmiş, 27 Kasım 1951'de de Birleşmiş Milletler Libya'nın bağımsızlığını ilân etmiştir.

İngilizlerin yönetiminde söz sahibi olduğu 1942-1951 arasında siyasî alandaki belirsizlik ve tartışmalar ekonomik, sosyal ve kültürel yönden bir durgunluk meydana getirmiştir. İtalyan kolonizasyonu zamanlarındaki dış yardımı tamamen kesilmiştir. İtalyan yönetiminin tamamen sona erdiği 1943'ten itibaren İtalyan bankaları da kapanmıştır. Koloni arazileri, belirsizlik nedeniyle verimsizleşmiş ve kamuya yük olmuştur. Libya halkının İtalyan döneminde eğitim ve öğretimden hiç yararlanmaması sebebiyle kültür seviyesi, ekonomik ve sosyal bir kalkınma hareketine destek olacak nitelikte değildir. 1943'ten beri bütün okullar kapalıdır. İngiliz yönetimi aracılığıyla Birleşmiş Milletler'in yaptığı yardımlarla çok küçük hareketler sağlanabilmiştir. Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Heyeti ve Amerika-Libya Teknik Yardım Enstitüsü aracılığıyla yardımlar yapılmaya başlamıştır.

29 Mart 1951'de Libya Geçici Hükümeti kurulduysa da İngilizlerle Amerikalıların Bingazi ve Trablus'tan, Fransızların da Fizan'dan çekilerek, idarî, siyasî ve malî sorumlulukları devretmesi hemen olmamıştır. İngiliz ve Fransız temsilcileri bir müddet daha, danışma kurullarında görev yapmıştır.

1.5. Bilimsel ve Kültürel Hayat

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Libya vilâyetinde ekonomik durum zayıftı. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan nüfusa hizmetlerin götürülmesi de kolay değildi. Libya'nın tarihinden kısaca bahsettiğimiz bölümde de görüldüğü üzere, ülkede siyasî istikrarsızlıkların ardı arkası kesilmiyordu. Bu durum, insanların o yüzyılın şartlarında eğitim ve kültür hayatlarına önemli sınırlamalar getiriyordu. Yine de halk ve onların sağduyulu önderleri meydanı tamamen boş bırakmıyordu.

Dönemin önderlerini barındıran en önemli kurumları camiler, mescidler, zâviyeler ve tekkelerdi.

Zâviyeler Libya'da on ikinci yüzyıldan beri bulunmaktaydı. O zamandan itibaren kurulan bazı meşhur zâviyeler şunlardır: Zâviyetu Evlâdi Sinân, Zâviyetu Evlâd-i Sühayl, Zâviyetu Ebî Mâdî, Zâviyetu's-Şeyh 'Abdusselâm el-Esmer, Zâviyetu'l-Âlim. Bir eğitim kurumu olarak bunların bir devamı niteliğinde 1843'te Zâviyetu'l-Beydâ' kuruldu.

Genellikle zâviyelerde öğrenciler Kur'an-ı Kerim tefsir, hadis, fıkıh, siyer, Arapça gibi temel dinî bilimleri öğrendikleri gibi zaviyedeki eğitim kadrosuna göre bazılarında tasavvuf, edebiyat ve tarih de öğretilirdi. Bazılarında, fizikî ortam müsaitse, uzak bölgelerden gelen öğrenciler de kabul edilirdi. Osmanlı devleti, zâviyeleri her türlü vergiden muaf tutuyordu.

Libya'da zâviyelerin fonksiyonu öylesine önemliydi ki mesela Zâviyetu'l-Âlim adlı zâviyeye, civar bölgelerden gelenlerin fazlalığından ve öğretim kadrosundaki şahsiyetlerin şöhretinden dolayı el-Ezher'us-Sağır (Küçük Ezher) adı verilmişti. Zâviyeleri bölge

halkı kuruyor ve bünyesinde çok sayıda vakıf malları oluyordu. Vakfedilmiş çok sayıda canlı hayvan ve arazilerin gelirleri zâviyeye aitti. Bu gelirleri takip eden tahsildarlar vardı. Yine el-Âlim zâviyesini örnek verecek olursak burada çok önemli şahsiyetler ve bilginler yetişti ve bunlar çok sayıda eser bıraktılar.

Bu zâviyenin şeyhlerinden Muhammed Ahmed Munî' er-Reyyânî (öl. 1864) çok zengin bir kütüphaneye sahipti. Yetiştirdiği çok sayıda öğrenci, buralarda müftülük dahil önemli görevler aldılar. Kütüphanesindeki kitaplar, bölgede yaygın olan Mâlikî mezhebiyle sınırlı değildi; hemen her alanda çok sayıda yazma eser vardı. Kendisi de şair olan şeyhin vefatı üzerine bazı öğrencileri mersiyeler yazdılar.

2.1. es-Senûsî Zâviyeleri

Senûsîlerin ilk defa Hicaz'da kurdukları Ebu Kubays Zâviyesinin bir müddet sonra Libya'daki uzantıları olarak ilk defa el-Beydâ'da kurulan Zâviyetu'l-Beydâ bunlardan biridir. Zamanla es-Senûsî Zâviyeleri Trablus, Bingazi ve Fizan bölgelerinde kurulmaya başlandı. Bu zâviyelerin Hicaz'dan itibaren amacı, Müslümanların içinde bulunduğu meselelere çözümler bulmaktı. Elbette ki bu amaca yönelik çalışmaları Osmanlı yönetiminin bilgisi dahilinde yapıyorlardı. Bingazi yönetiminde bulunan Muhammed Salih Paşa'ya yazılan mektupta şöyle deniyordu: "Her bir zâviyemizin başına bir sorumlu getirdik. Cuma günleri gerekeni yapacak, Kur'an öğretecek, diğer dersleri verecek, insanları dinlerine ve Rablerine uymaya çağırarak... Böylece zâviyemizin etrafı ağaçlandırılıp, evler ve oturanlar artacak yönetimin işi kolaylaşacak ve buralar şenlenecek."

Şeyh Senûsî, Fizan yöneticisi Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektupta da zâviyenin ne demek olduğunu şöyle anlatıyordu: "Aslında Zâviye, Allah'ın evlerinden bir ev ve mescitlerinden bir mescittir." Şöyle devam ediyordu: "Zâviyeler, içinde Kur'an okunması ve Adnanoğullarının en şereflişinin getirdiği dinin yayılması için kurulduğundan dolayı, oralara Allah'ın rahmeti iner ve bulunduğu yer - köy olsun şehir olsun - mamur olur, güzel olur."

Trablus Valisi Müşir Muhammed Emîn Paşa da onlara gönderdiği bir mektupta yönetimin zâviyelerden beklentisi konusunda şunları yazıyordu:

“(Size)Güvendiğimizden dolayı mutluyuz, rahatız. Bu zâviyelerin devamını, amaçlarına ulaşmaları için etrafındaki nüfusların öylece kalmasını ve ilim öğrenmeye devam etmelerini; kendilerine Kur’ân okutulup anlamalarının sağlanmasını ve İslâm dininin bütün ibadetlerini hem ora halkının hem de gelip geçenlerin yapabilmesine imkan sağlanmasını istiyoruz.”

Libya tarihinide Senusî hanedanı olarak bilinen aile, Kuzey ve Orta Afrika’da yaygın olan Sunnî-Mâlîkî Senûsî tarikatını kurmuş ve şeyhliğini yapmış olan ailedir. 1859’da yirmi iki, 1884’de yüz zâviyeleri vardı.

Senûsî ailesi, Berberilerin Zeynî oymağından Araplaşmıştır. Aile üyelerinin adının başına “Sîdî” veya “Şeyh” sonuna “es-Senûsî” getirilerek anılırdı. En yaşlı erkek üyesi “Büyük Şeyh” olurdu.

Ailenin pek çok üyesi Libya’nın İtalyanlara karşı verdiği mücadele esnasında şehit olmuştur.

Bazı ileri gelen şahsiyetleri şunlardır:

1. Şeyh Sîdî Ahmed eş-Şerîf es-Senûsî (1880): 1901-1925 arasında tarikatın büyük şeyhi idi. 1912-1913 yıllarında Türkiye’nin Libya Nâibu’s-Saltana’sı oldu. 1916’da Libya’yı terkederek İstanbul’a ve 1920’de Ankara’ya yerleşti. 1918’de VI. Mehmet Vahîduddîn’e Eyüb Camiinde kılıç kuşattı. 1920’de Mustafa Kemal Paşa tarafından “Muvakkat Şeyhülislam” tayin edildi.
2. Sîdî Muhammed İdrîs es-Senûsî (Cağbûb-1889): Bağımsız Libya Devle-ti’nin, 17 yıl 8 ay krallığını yaptı. Mirimîrân (Beylerbeyi) rütbesi taşıyan bir Osmanlı Mülkiye Paşasıdır (İdris Paşa). 1916’da, amcasının oğlu olan ve yukarıda adı geçen Ahmed eş-Şerîf es-Senûsî Türkiye’ye gidince

tarikatın Libya’daki yönetimini de üstlendi.

1918 sonuna kadar Libya’da Birinci Ferîk (Orgeneral)Şehzâde Osman Fuad’ın komandasındaki Türk kuvvetlerine yardım ederek İtalyanlarla savaştı. 1923-1940 arasında Mısır’da yaşamaya mecbur kaldı. 1940’da yeniden Libya’ya gelerek İtalyanlarla mücadeleye devam etti. 1948’de müttetikler tarafından Bingazi Eyâlet Valisi olarak atandı ve 3 Aralık 1950’de Libya Millet Meclisi tarafından Kral (Melik) ilân edildi. Bir yıl sonra Libya bağımsızlığına kavuşunca bağımsız Kral oldu. Türkiye’de dinlenirken Mu’ammer el-Kaddâfî’nin yönettiği ihtilal sonucunda tahtını kaybetti. Büyük bir Türk ve Türkiye (Osmanlı) dostu olup iyi Türkçe biliyordu.

3. Ahmed eş-Şerîf (1873-10.03.1933): 1902’de Senûsî lideri, 1915’te Osmanlı Devleti tarafından Libya Valisi olarak atandı. 1916’da şeyhliği amcazâdesi İdris’e bırakıp 1918’de Libya’dan sürüldü. 1921’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Irak Kralı ilan edildi.

Senûsî Zâviyeleri, teorik ve pratik ilimlerin verildiği birer merkez olmalarının yanı sıra insanları kötü davranışlardan uzaklaştıracak ve iyi davranış sahibi kılacak ruhsal eğitimlerine de önem veriyordu. İslâm dininin çalışmayı emretmesinden hareketle, zâviyeye eğitim için gelenler zaman zaman ziraat ve zanaat işlerinde de çalıştırılıyordu.

İtalyan işgali başladığında cihad hareketinin merkezlerinden biri olan Senûsî Zâviyelerinde, zâviyelerin mensupları, kendi ilkel savaş aletlerini kendileri yapabiliyordu.

İşte Zâviyetu’l-Beydâ’, Senûsî şeyhlerinden Muhammed b. ‘Alî es-Senûsî’nin, Libya’yı gezerken rastlayıp ikliminin güzelliği, suyunun tatlılığı ve toprağının verimli olması sebebiyle el-Beydâ’ bölgesinde kurduğu ilk zâviyedir.

1841’de kendisi de oraya yerleşip ilk zâviyesini kurdu ve büyük bir külliye inşa etti. Dini ve

sosyal amaçlarında başarılı olunca, zâviyenin şöhreti yayıldı. es-Senûsî burada olduğundan zâviyelerinin yönetim yeri de Hicâz'dan el-Beydâ'ya, sonra da 1856'da meşhur Cağbûb zâviyesine intikal etti. Daha sonra savaşlar ve karışıklıklar esnasında merkez sürekli yer değiştirmiştir.

İtalyan işgaline karşı Senûsî zâviyeleri ve mensupları çok sert bir direniş gösterdi. Bunun farkında olan İtalyanlar ele geçirdikleri Senûsî zâviyelerden biri olan Zâviyetu'l-Umm'u hayvan barınağı haline getirdiler.

1951'de Libya bağımsızlığına kavuşunca Senûsî ailesinden gelen Kral İdris, dedesinin hatıralarını canlandırmak istedi. Zâviyelerin sosyal ve dinî önemini bildiği için onları yeniden devreye sokmak için harekete geçildi.

10 yıllık bir süreçte, önce Maarif Bakanlığınca yönetilmek üzere, özerkliğe sahip el-Beydâ, Trablus, Bingazi, Zileyin, Fizan, Giryân ve Zâviye şehirlerinde enstitüler kuruldu. Ardından bunlar Libya'nın ilk üniversitesi olan Muhammed b. 'Alî es-Senûsî İslamî Bilimler Üniversitesinin enstitülerine dönüştürüldü. Bütün enstitüler 3 fakülte bünyesinde toplandı. el-Ezher mezunu bir çok Libyalı bu üniversitenin kadrosunda yer aldı. Üniversitede, zâviyelerden gelen bir gelenekle, Libya dışından birçok öğrenci burslu olarak okudu.

Günümüzde ise nüfusa oranla oldukça çok sayıda üniversite bulunmaktadır. Bunları şöylece sıralayabiliriz: al-Fateh Üniversitesi, Garyunis Üniversitesi, Sirt Üniversitesi, el-Esmeriyye İslami Bilimler Üniversitesi, Ömer Muhtar Üniversitesi, Libya Üniversitesi, Sebha Üniversitesi, 7 Nisan Üniversitesi, 7 Ekim Üniversitesi, Trablus Üniversitesi, Arap Tıp Bilimleri Üniversitesi, el-Fateh Tıp Bilimleri Üniversitesi, Bilgisayar Teknolojileri Fakültesi, Uluslar arası Libya Tıp Bilimleri Üniversitesi, Muhammed bin Ali es-Sunusi Üniversitesi, el-Merkib Üniversitesi, Nasir el-Umemiyye Üniversitesi, en-Necmu's-Sati Teknoloji Üniversitesi.

2. LİBYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

2.1. 1951'den 1969'a Kadarki İlişkiler

Kurulduğu yıllarda Libya, dünyanın en fakir devleti ilân edilmiştir. 1953'te İngiltere ile Dostluk Antlaşması imzalanır. Buna göre İngiltere Libya'yı dışardan gelecek saldırılara karşı koruyacaktı. Karşılığında da Trablusgarp ve Berka'da İngiliz hava ve kara kuvvetleri bulunduracaktı; ayrıca Libya ordusunu eğitmek üzere İngiliz askerî uzmanları Libya'da bulunacaktı.

1953'te Libya Arap Birliği'ne üye olduğundan dolayı İngiltere ve Amerika ile yapılan anlaş-

Başbakan Adnan Menderes, 7 Şubat 1957'deki Libya ziyaretinde, Başbakan Mustafa Ben Halim ve Kraliyet Divanı Başkanı Dr. Busayri ile görüşüyor.

malar, Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinin itirazları arasında gerçekleşmiştir.

Hâlen Libya'da bulunan 45.000 vatandaşının hak ve menfaatlerini korumak amacıyla İtalya Trablus'da büyükelçiliğini açar ve 1953'te yeniden Libya ile ilişkiler kurar.

Türkiye ve Türklere karşı sevgisini ve bağlılığını göstermek için Milli Savunma Bakanı Ankara'yı resmen ziyaret ederse de, Türkiye Libya ile ilişkilerini başlatmakta biraz gecikir. Elçiliğimiz ancak Ekim 1953'te açılır ve ilişkiler başlar.

Sovyetler Birliği, Libya'ya 10 milyon ruble tutarında uzun vadeli borç vermek isterse de, Amerika ve İngiltere'nin baskısıyla bu gerçekleşmez.

Arap Birliği'ne de üye olması dolayısıyla komşusu Mısır ile iyi ve yoğun ilişkiler kurulur. Mısır'ın, özellikle Cemâl 'Abdunnâsır'ın başını çektiği Arap milliyetçiliği, komşu Libya'da kısa zamanda etkisini gösterir ve Libyalılar Nâsır'dan etkilenirler.

Libya'nın Türkiye ile ilişkileri, başladıktan sonra hareketlenir. 29 Ekim 1953'te yapılan Cumhuriyet Bayramı kabul resmine tüm hükümet ve meclis üyeleri katılır ve elçiliğin bulunduğu caddeye Türkiye Caddesi adı verilir. Ayrıca Trablus Belediyesi dört önemli caddeye daha İstanbul, Ankara, Atatürk ve Fatih Sultan Mehmet Caddesi adlarını verir. Bu arada Türkiye-Libya Dostluk ve Kültür Cemiyeti kurulur. Libyalı gençlerin eğitimi için yirmi beş öğrenciye burs verilir. Bunların bir kısmı Harp Okulunda okumuştur. 1954 yılında ise Amerika ile anlaşma imzalanır. Buna göre, Amerika Libya'ya maddi yardımda bulunacak ve bir çok üs için arazileri kullanacaktı.

1954'te Başbakan Mustafâ b. Hâlim, iki bakan ve geniş bir heyetle Ankara'yı ziyaret eder.

1956'da Kral I. İdris es-Senûsî Savarona Okul gemisiyle Türkiye'ye gelir, çok iyi karşılanır ve resmi görüşmelerden sonra Yalova'da dinlenir.

Bu ziyaretlere karşılık Başbakan Adnan Menderes, kalabalık bir heyetle 1957'de Libya'yı ziyaret eder. Ancak Kahire radyosunun, ziyaret ve Türkiye aleyhine yaptığı yoğun yayınların gölgesinde geçen bu önemli ziyaretin sonunda bir ortak açıklama yapılmadığı gibi ortak bir bildiri bile yayınlanmaz.

1956'da ise Fransızlar Fizan'ı terkederler.

1958'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Libya'ya yaptığı ziyaret Kral'ın himayesinde gerçekleşir ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ilk İşbirliği ve Kültür Anlaşması imzalanır.

1959'da zengin petrol yataklarının bulunması ülkede önemli ekonomik ve toplumsal değişikliklere yol açar. Ayrıca o zamana kadar Libya'yı pek önemsemeyen Arap Birliği de daha dikkatli davranır. Toplumsal refah arttıkça ve savaş ve sıkıntılı dönemleri yaşamış olan nesiller ortaya çıktıkça, Nâsır ve onun başını çektiği Arap milliyetçiliği, toplumu daha çok etkilemeye başlar. Filistin'de Yahudiler karşısında alınan yenilgilere sessiz ve hareketsiz kalan yönetime tepkiler artmaya başlar.

İngiltere ve Amerika ile yapılan anlaşmaların ihanet belgesi olduğunu söyleyen Nâsır Libya yönetimi aleyhine etkin bir propaganda kampanyası yürütür. Buna tepki olarak, Libya, Fas, Tunus ve Cezayir gibi Batı sempatisini olan Arap devletlerine yönelir. Amerika ve İngiltere de bu yönelişi onaylar.

1959'da Nâsır'a sert karşıtlığıyla bilinen Burgiba'nın ülkesi Tunus ile Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanır. Bu bir çeşit Nâsır karşıtı anlaşma olarak algılanır ve Nâsır iki ülkeyi, Arap Birliğini parçalamakla suçlayarak saldırıya geçer. Mısır ile Libya arasındaki ilişkiler iyice gerginleşir. 1964'de Kahire'de düzenlenen Arap Zirvesi lehine, Libya'da işçiler ve öğrenciler gösteriler düzenler; ülkenin önemli şehirlerinde çatışmalar çıkar.

Olaylar hızlı gelişmektedir, yönetim zor durumda kalır. Bu gelişmelerin ve Nâsır'ın baskısı üzerine Kral, Amerikan ve İngiliz üslerinin kapatılmasını, bu ülkelerden ister.

1967 Arap-İsrail savaşından sonra, Nâsır'ın Libya'daki Amerikan ve İngiliz üslerinin Mısır'a karşı kullanıldığı, bu üslerden İsrail'e yardım yapıldığı ve İsrail pilotlarının bu üslerde eğitim gördükleri yolundaki konuşması Libya halkını ayaklandırır; bir çok şehirde öğrenciler ve polis çatışır.

Bu arada ordu içinde örgütlenmiş olan "Özgür Subaylar Hareketi"ne mensup asker ve subaylar da yönetimin tutumundan rahatsız olmuşlardır. Kral, Mısır-İsrail savaşına gizlice katılan subayları görevden alır, Başbakan Hâlim'i değiştirir ama, olayların önünü alamaz.

Amerikan ve İngiliz istihbarat birimlerinin kontrolündeki Libya istihbaratı, ordudaki gizli oluşumlardan ve onların yönetime karşı ayaklanma hazırlıkları içinde olduklarından haberdar olsa da, 25-30 yaşlarındaki genç ve küçük rütbeli subayların böyle bir işe kalkışmaya cesaret edemeyeceklerini hesaplarlar. Ama 31 Ağustos/1 Eylül 1969 gecesi genç subaylar kansız bir darbe ile yönetimi ele geçirir.

1968'de Türkiye-Libya arasında imzalanmış olan Ticaret Anlaşması, iki ülke arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin gelişmesini amaçlıyordu.

2.2. 1969'dan Günümüze Libya-Türkiye Siyasi ve Ekonomik İlişkileri

1 Eylül 1969'daki devrim, Kral I. İdris'in Türkiye'de bulunduğu bir dönemde oldu ve krallık yıkılarak cumhuriyet kuruldu. İhtilal Kumanda Konseyi'nin başı olan Üsteğmen Mu'ammer el-Kaddâfî önceleri çok sevdiği ve babası saydığı Cemal 'Abdulnâsır'ın ölümünden sonra kendi siyasî teorisini oluşturmaya girişti.

Libya 1969'da İslam Konferansı Teşkilatı'na, 1975'te Arap Ekonomik Birliği Konseyi'ne üye oldu. Arap Birliği söylemine çok inanan Kaddâfî yönetimindeki Libyâ 1969'da "Birleşik Mağrib", 1970'de "Mısır ve Sudan" ile, 1971'de "Suriye" ile 1973'te yine "Mısır" ile ve daha sonra "Tunus" ile bütünleşme girişimleri beklenen sonuçları vermedi.

1976'da Kaddâfî tarafından formüle edilen ve Yeşil Kitap adıyla bilinen "Üçüncü Dünya Teorisi" adlı yayın, Liberalizm ve Marksizm karşı bütün dünyayı birleşmeye çağırıyordu. "Kütlelerin devleti" anlamına gelmek üzere "Cemâhîriyye" kelimesi ile birlikte sunulan söylem, sosyal adaleti sağlamayı ve sınıflar arası farkları ortadan kaldırmak için sosyalist uygulamayı, grup ve parti sömürücülüğüne karşı parlamentoyu kaldırıp halk komiteleri aracılığıyla halk iktidarını kurmayı, uluslararası alanda barış içinde bir arada yaşama ilkesine bağlı kalarak bağımsızlık ve tarafsızlığı korumayı, bu yolda ilerlerken Kur'an'a uygun davranmayı öneriyordu.

Libya, Arap dünyasında istediği bütünleşmeyi sağlayamadığı gibi tepkilere sebep olarak yalnız kaldı. 1980'de 22 milyar dolar olan petrol geliri 1986'da 5 milyar dolara geriledi. Amerika ile ilişkileri de gittikçe bozuldu. 1981, 1983 ve 1984'te Amerikan kuvvetleri Libya'yı bombaladı. Bazı Arap ülkeleriyle de ilişkileri bozuk olan Libya Afrika içlerinde etkili olarak uluslararası alanda güçlenmeyi denedi; Çad ve Fas ile başarısız birleşme denemelerinde bulundu. 1985'te Rusya ile Amerika'nın nükleer silanlanmayı ve genel savaş ihtimalini engelleme yolunda anlaşmaları Libya'nın politikasının, uluslararası alanda desteksiz kalmasına yol açtı.

1992'de Birleşmiş Milletler ambargosu başladı. 1993'te Libya dışındaki mal varlıkları durduruldu. Ekonomik durum bu son iki olayla kötüleştiyse de 1997'de ambargonun kalkmasıyla tekrar bir canlanma oldu.

Libya'ya çok haksızlıklar yapan Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında, oldukça durgun seyreden Türkiye-Libya ilişkileri, Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtıyla birlikte bir canlanma dönemine girdi. Türkiye'nin Kıbrıs harekâtını, müslümanların yürüttüğü bir cihad hareketi olarak algılayan Kaddâfî, ilişkilerin dozunu zirveye çıkaracak bir anlayışla Türkiye'ye askerî, siyasî, maddî ve manevî destek verdi.

Ardından 1975'te İktisadî İşbirliği ve Ticaret Anlaşması imzalanarak, petrolün gelirinin ülkede yatırımlara dönüştürülmeye başlandığı bu dönemden itibaren Türk firmalarına büyük ihaleler verilmeye başlandı. Buna bağlı olarak Libya'ya yapılan ihracat arttığı gibi oradaki Türk istihdam gücü en yüksek zamanında 120 bine ulaşmıştır.

1975'te Başbakan Callud Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Açıklanan ortak bildiride, ikili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi niyetleri dile getiriliyordu. Cumhurbaşkanı Fahri S. Korutürk, Başbakan Sadi İrmak ve Genel Kurmay Başkanı Semih Sencer ile görüştü. Bülent Ecevit ile görüşmek için ziyaretini uzattı. Bu ziyaret iki ülke dışında Arap basınında da yankılar uyandırdı.

1976'da Bülent Ecevit Libya'yı ziyaret etti.

Kısa bir durgunluk döneminin ardından 1980'de Turgut Özal Libya'yı ziyaret eder. Bu ziyaretle ilişkiler yeniden canlanır. Ekonomik ilişkiler hareketlilik kazanır. Bir çok alanda ortak firmalar kurulur. Özal daha sonra Libya'yı defalarca ziyaret etmiştir.

Yine de 1969 öncesi sıfır noktasındaki Türkiye-Libya ilişkileri bu tarihten itibaren inişli çıkışlı bir seyir izlerken, genellikle, Kaddâfî'nin Amerikan karşıtı politikalarının engeline takılarak günümüze kadar gelmiştir.

Görüldüğü gibi, günümüzde etkileri hâlâ yaşanan, Libya'nın uluslararası alanda karşı karşıya kaldığı siyasî sorunların arkasında, başından beri izlenen Amerikan karşıtı politikalar vardır.

Libyalı yetkililer ülkeyi uluslararası arena ile bütünleştirmeye yönelik geniş kapsamlı kampanya çerçevesinde, son 4 yılda, ekonomik reformlar açısından önemli gelişme kaydetmişlerdir. Bu çabalar, Eylül 2003'te BM yaptırımlarının kaldırılması ve Aralık 2003'te Libya'nın kitle imha silahları üretiminden vazgeçtiğini açıklamasından sonra hızlanmıştır. ABD'nin Libya'ya karşı tek yanlı olarak uyguladığı yaptırımların hemen hemen tamamı

Nisan 2004'te kaldırılmış ve bu da Libya'nın, özellikle enerji sektöründe daha çok doğrudan yabancı yatırım çekmesine yardım etmiştir. Libya petrol ve gaz lisansı verilmesi ile ilgili görüşmeler, yüksek düzeyde uluslararası nitelikte ilgi çekmeye devam etmektedir. Ulusal Petrol Şirketi, 2010 yılından önce petrol üretimini iki katına çıkararak günde 3 milyar varil üretimi hedeflemektedir.

Türkiye-Libya ilişkilerinin İngiltere ve Amerika'nın etkisinden uzakta yürütülmesi mümkün olmadığından dolayı, Libya'nın İngiltere ve Amerika ile ilişkilerine de bir göz atmakta fayda vardır.

Ağustos 2003'te Birleşmiş Milletler yaptırımlarını tamamen sonlandırılmasının ardından Şubat 2004'te ABD seyahat yasağını kaldırıp Amerikalı iş adamlarının Libya pazarına yeniden girmelerini sağlamıştır. 2004'ün Mart ayında ise Tony Blair Kaddafi'nin iktidarından bu yana Libya'yı ziyaret eden ilk İngiliz başbakan olmuştur. Bütün bu gelişmeler ışığında 2004 Eylül'ünde ABD 1986'dan beri Libya'ya uyguladığı tek taraflı ticaret yaptırımlarını aynı dönemde Avrupa Birliği ise ihracat sınırlamalarını kaldırmıştır. 2004 Kasım'ında ABD, Libya'da faaliyet gösteren işletmelerde Amerikan İthalat-İhracat Bankası kredi yasaklarını kaldırmıştır.

2004 yılı Libya için yaptırımların kaldırılması ve ilişkilerin normalleşmesi ile sonuçlanmıştır. Libya'nın politik onarımının tamamlanacağı gösteren diğer önemli bir gelişme ise ABD'nin bu ülkeyi 2006 Mayıs ayında teröre destek veren ülkeler listesinden kaldırmasının ardından, ABD ile Libya arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden başlamış, 5 Eylül 2008 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Rice ülkeyi ziyaret etmiş, ayrıca 36 yıl aradan sonra ABD'nin Libya'ya atadığı ilk Büyükelçi Aralık 2008'de görevine başlamıştır.

Tüm bunlar Libya'nın küresel ekonomiye yeniden girişini güvence altına almak ve çok ihtiyaç duyulan dolaysız yabancı yatırımların sağlanmasına yönelik atılan adımlardır. Bu tarihten sonra Türkiye ile Libya arasındaki siya-

si ve ticari gelişmelerde oldukça hızlı diyebileceğimiz gelişmeler olmuştur.

Dış Ticaret ve Yatırımlar: Son yıllarda Libya ile ekonomik ve ticari ilişkilerimiz müteahhitlik hizmetleri başta olmak üzere her alanda giderek gelişmektedir. Libya ile ticaret hacmimiz 2010 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 2,36 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Bu rakamın önümüzdeki 5 yıl içinde 10 milyar dolara çıkartılması hedeflenmektedir. Libya'yla ticaret rakamları bin dolar cinsinden aşağıdaki tabloda mevcuttur. İhracatımızda başlıca kalemleri sanayi ürünleri (makine, ulaşım araçları, dokumacılık ve hazır giyim, yarı mamuller, demir-çelik, kimyasallar, diğer tüketim malları vs.) ve gıda maddeleri, ithalatımızın tamamına yakını ise petrol ve petrole dayalı ürünler oluşturmaktadır. Ticaret hacmindeki denge son üç yıldır lehimize bir seyir izlemekte olup bunda ihracatımızdaki artışın yanı sıra 2007 yılından itibaren Libya'dan petrol ve petrol yan ürünleri ithalatımızı azaltmamızın ve son dönemde petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün etkisi bulunmaktadır.

2009 yılı itibarıyla Türk firmalarının Libya'da inşaat, tarım, madencilik, imalat ve hizmet sektörlerinde yaklaşık 60 milyon dolar tutarında yatırımı bulunmaktadır.

Bugüne kadar müteahhitlerimizce Libya'da üstlenilen projelerin toplam değeri 20,5 milyar dolar seviyesindedir. Libya, müteahhitlerimizin yurt dışında üstlendikleri iş hacmi bakımından Rusya'nın ardından 2. sırada bulunmaktadır. Libya'da kayıtlı olarak faaliyet gösteren firmalarımızın sayısı 2009 yılı sonunda 115'e ulaşmıştır. Şirketlerimiz liman, yol, sulama, bina yapımı/ restorasyonu (alışveriş merkezi, konut, otel vb.) gibi muhtelif alanlarda ciddi projeler üstlenmektedirler.

Son dönemde ilişkilerimizin çeşitlendirilmesi, bu meyanda yatırımların karşılıklı olarak arttırılması, Afrika başta olmak üzere üçüncü ülkelerde de ortak yatırımlar yapılması ve çeşitli alanlarda uzun vadeli işbirliği projeleri üretilmesi yönünde ortak irade oluşmuştur.

İkili işbirliği mekanizmalar: İkili işbirliği mekanizmaları Karma Ekonomik Komisyon Toplantıları ve İş Konseyi Toplantılarından oluşmaktadır. Türkiye-Libya 21. Dönem KEK Toplantısı 20-22 Temmuz 2009 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

Türkiye-Libya İş Konseyi Kuruluş Anlaşması, 28-31 Ocak 2007 tarihlerinde Trablus'ta gerçekleştirilen Türkiye-Libya 20. Dönem Karma Ekonomik Komisyon toplantısı sırasında, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ile Libya Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği arasında imzalanmıştır. Konseyin Türkiye tarafı başkanlığı TML İnşaat Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı H.Ersin Takla tarafından Libya Tarafı Başkanlığı ise Cuma El Usta tarafından yürütülmektedir. Türkiye-Libya İş Konseyi 1. Ortak Toplantısı 28-30 Temmuz 2009 tarihlerinde İstanbul'da, 2. Ortak Toplantısı 6 Nisan 2010 tarihinde Trablus'ta düzenlenmiştir.

Yasal zemin: İktisadi İşbirliği ve Ticaret Anlaşması (1975), Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1975) ve Ticari ve Mali İşbirliği Anlaşması (1978) iki ülke ekonomik ilişkilerinin hukuki çerçevesini oluşturmaktadır. (Kaynak: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-ticari-ve-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>).

Türkiye ile Libya arasındaki anlaşma ve protokoller aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
İktisadi İşbirliği ve Ticaret Anlaşması	05.01.1975	26.09.1975
Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması	05.01.1975	13.05.1975
Ticaret Anlaşması	06.10.1996	28.08.1997
İkili Hava Ulaştırması Anlaşması	11.08.1975	14.08.1979
İşgücü Anlaşması	05.01.1975	13.05.1975
Denizcilik Ve Deniz Nakliyatı Alanlarında İşbirliği Anlaşması	30.05.1975	16.11.1975
Sosyal Güvenlik Anlaşması	20.03.1976	
Deniz Nakliyatı Ortak Şirketi Kurulması Hakkında Anlaşma	17.05.1977	25.07.1979
Ticari ve Mali İşbirliği Anlaşması	02.05.1978	13.05.1978
Ortak Mühendislik ve Müşavirlik Hizmetleri Şirketine İlişkin Anlaşma	30.12.1978	30.01.1979
Ortak İnşaat ve İşletme Şirketine İlişkin Anlaşma	30.12.1978	30.01.1979
Ortak Tarım ve Hayvancılık Şirketi'ne İlişkin Anlaşma	30.12.1978	30.01.1979
İktisadi, Sınai ve Zirai İşbirliği Protokolü	27.06.1981	25.09.1981
Ticari İşbirliği Protokolü	27.06.1981	25.09.1981
13 Eylül 1984 Tarihli Sosyal Güvenlik sözleşmesinin uygulanmasına Dair Anlaşma	09.08.1985	22.09.1985
Ticaret Anlaşması/ Olağanüstü KEK Toplantısı Protokolü	06.10.1996	28.08.1997
19. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	06.08.2004	07.05.2005
20. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	31.01.2007	-
Türk Standardları Enstitüsü ile Libya Ulusal Standardizasyon ve Metroloji Merkezi Arasında Teknik İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı	22.04.2009	-
21. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	23.07.2009	-
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	24.11.2009	-
Türkiye ile Libya arasında Vizenin karşılıklı olarak kaldırılmasına dair Mutabakat Zaptı	24.11.2009	19.12.2009
Hava ve Deniz Ulaşımında Anlaşma	24.11.2009	-
Dış Ticaret ve Müteahhitlik Hizmetlerine Yönelik Teminat Mektuplarına İlişkin Mutabakat Zaptı	24.11.2009	-
Afrikada Ortak Yatırımlara İlişkin Mutabakat Zaptı	24.11.2009	-
Libya Özelleştirme ve Yatırım Ajansı ile T.C. Başbakanlık yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı arasında Mutabakat Zaptı	24.11.2009	-
Tarım Alanında Mutabakat Zaptı	24.11.2009	-
Tarım Yatırımlarının Güçlendirilmesi ile İlgili Mutabakat Zaptı	24.11.2009	-

Ancak Türkiye'nin Libya ile ticaretini artırması bağlamında daha alınacak çok mesafe bulunmaktadır. Libya'nın çeşitli ülkelerle tica-

ret hacmini gösteren şu tablo, bu konuda bize bir fikir verebilir.

2008 Yılı İtibariyle Libya'nın Başlıca Ticaret Ortakları

İhracat 2008	(%)	İthalat 2008	(%)
İtalya	40.4	İtalya	15.2
Almanya	12.8	Almanya	5.9
İspanya	7.3	Çin	5.7
Fransa	7.9	Türkiye	4.2

3. LİBYA'NIN GÜNDEMİ

3.1. Muammer el-Kaddafi

Muammer Ebu Minyar el-Kaddafi 1942'de Sirt şehrinde doğdu. 1969 'da asker arkadaşlarıyla birlikte yaptığı darbe sonucu Libya'da krallığa son verdi. Devrim Komuta Konseyi, 1952'de Mısır'daki krallık yönetimine son veren askerlerin isminden etkilenerek kendilerine "özgür subaylar" adını vermişlerdi.

El-Kaddafi ancak Lockerbie olayı sanıklarının teslim edip, nükleer programdan tamamen vazgeçtiğini ilan ettiği 2003 yılından sonra Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından uluslararası camiada kabul edilmeye başlanmıştır.

Yeşil Kitap dışında başka çalışmaları da vardır. Bunlardan biri, edebi çalışmalar olarak kısa öykülerini içermektedir. Gerek Yeşil Kitap gerekse kısa öykülerinde Arap diline hakimiyeti göze çarpmaktadır. Bir başka çalışması da, uzun yıllar üzerinde kafa yordığı Filistin meselesine dair "Beyaz Kitap" olup İsratin alt başlığıyla yayınlanmıştır. Burada bölünmeye karşı, adı çok önemli olmamakla beraber, kendisinin önerdiği İsratin adlı tek devlet çatısı altında Filistinlilerle İsraililerin bir arada yaşamaları gerektiğine dair tezini dile getirmektedir.

1981 yılında CIA tarafından hazırlanan ve Dış İstihbarat Ulusal Konseyince de onaylanan bir raporda El-Kaddafi, kişiliği, politikaları ve ona karşı nasıl davranılması gerektiğini ortaya koyarken belki günümüzde cereyan eden olaylara da ışık tutmaktadır. Raporda özetle şu bilgiler yer almaktadır:

"Kaddafi'nin Çad'daki son başarıları, bu kişinin giderek Amerika ve Batının çıkarları için daha büyük bir tehlike oluşturacağını göstermektedir. Kaddafi sorunu, giderilmeye aday olmadığı gibi, gelecekte daha fazla tehlikeleri beraberinde getirecektir.... "

"Çocukluğunda yaşadığı bazı koşullardan dolayı Kaddafi, bedevi toplumunun tüm özelliklerini en aşırı bir şekilde kazanmıştır. Bu özelliklerin başında saflık derecesinde idealizm, dinsel tutuculuk, kendini aşırı beğenme, yabancı olan herşeyden nefret etme, ihanete karşı çok duyarlı olma ve azla yetinme. Okul eğitimini şehir öğretmenlerinden alan Kaddafi, bedevi olarak hor görüldüğü için, bedevi gelenek ve özelliklerine daha fazla sarılmış ve ezilenlere ve hor görülenlere karşı özel bir sempati geliştirmiştir. Bu nedenle "iktidar"a karşı içinde her zaman bir başkaldırı duygusu gelişmiş ve dünyanın dört bir yanında "var olan koşullara başkaldıranlara" arka çıkmıştır. Bu kişisel özelliklere sahip olan Kaddafi, psikolojik olarak kendini savunmak ve tatmin etmek amacıyla kendi kendine olan güvenini güçlendirmiş ve sonuçta kendini diğerlerinden üstün ve farklı görmeye başlamıştır...."

Kaddafi'nin Afrika'daki faaliyetlerine de değinen rapor, Afrikalı liderlere rüşvet verdiğini ve bazı Afrika liderlerini çekinmeden devirmeye çalıştığını belirtmektedir.

Bu raporun Libya-Amerika ilişkilerinin petrol boyutuyla ilgili kısmında da şöyle denmektedir:

"Amerika ile Libya arasında bir çatışma olması ihtimali büyüktür. ABD'nin ithal ettiği petrolün %10'u Libya kaynaklıdır. Amerika bu

petrolden vazgeçemez. Libya petrolüne uygulanacak bir ambargo özellikle Amerika'nın doğu sahillerinde petrol sıkıntısına sebep olacaktır. Kaddafiye karşı fiili bir yüzyüze gelme yerine, kanının yavaş yavaş akıtılması daha yararlı olacaktır. Kaddafi'nin kanının ilk akıtılacağı yer Çad olabilir..."

Nihayet raporda, Amerika'ya problem yaratmak amacıyla Kaddafi'nin 1975-1980 arasında çeşitli ülkelere 1,4 milyar dolar yardım yaptığı belirtilmektedir.

3.2. Büyük Suni Nehir Projesi (The Great Man-Made River Project)

1984'te başlanan "Büyük Suni Nehir Projesi" tamamlanmak üzeredir. Projenin amacı, dünyada ilk defa bulunan ve 40 000 yıl yaşında olduğu tespit edilen "fosil su"yun çölden sahile taşınarak içmede ve tarımda kullanılmasıdır. 1950'lerdeki petrol arama çalışmaları esnasında Güneyde önemli su rezervleri tespit edilmişti.

1983'te, hat uzunluğu toplam 5000 kilometre olan su borularının Güneyden Akdeniz sahillerine evsel ve zirai amaçlarla kullanılmak üzere tatlı su taşıması amacıyla nehir projesinin gerçekleştirilmesi kararı çıktı.

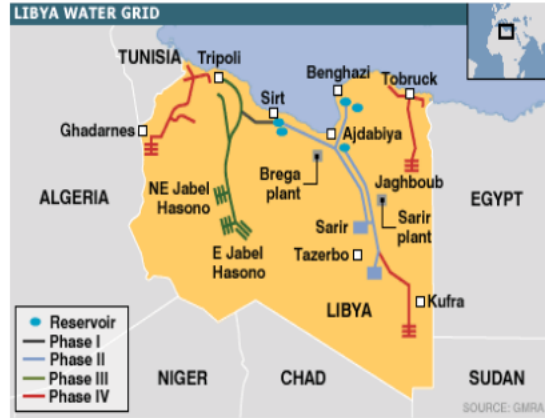
Aynı yıl, dış destek ve borç almadan yapılacak 25 milyar dolar tutarındaki projenin temeli atıldı. 1996'da ilk içme ve sulama suyu Trablusgarb'a ulaştı. Sadece bu projenin 4 metre çapındaki özel borularını üretmek için Libya'da 2 boru fabrikası kuruldu. Boruların ömrü 50 yıl olacak şekilde tasarlanmıştır.

İlk üç hattın günlük taşıdığı su miktarı yaklaşık 6,5 milyon metreküptür. Proje bedeli 25 Milyar dolar olan bu büyük projeden Türk firmalarının aldığı dolaylı ve dolaysız işlerin tutarı bir milyar doların altındadır. Kalan kısmını, Amerikan, Koreli, İngiliz, Alman ve İtalyan müteahhitlik şirketleri gerçekleştirdi.

Bu büyük projenin işletmesini yürütecek Libya yönetici ve mühendisler, 1990'lardan beri, UNESCO desteğiyle eğitilmektedir.

Kaddafi'nin dünyanın sekizinci harikası diye nitelendirdiği proje, 2008 Guinness Rekorlar Kitabı'nda dünyanın en büyük sulama projesi olarak onaylandı.

Libya'daki son olaylardan dolayı petrol ne kadar Batı ülkelerini ilgilendiriyorsa, 5000 kilometre uzunluğunda ve çölden sahil kentlerine içme, kullanma ve zirai amaçlı kullanımlara uygun su taşıyan boru hatlarının güvenliği de Libya halkı için aynı derecede belki daha fazla önem taşımaktadır.

3.3. Lockerbie Olayı

21 Aralık 1988'de 103 sefer sayılı bir Pan Amerikan uçağı İskoçya'nın Lockerbie kasabası üzerindeyken parçalanarak 259 yolcusuyla yerde de 11 kişinin ölümüne neden oldu. Havada infilak eden uçak Frankfurt yoluyla Londra'da durduktan sonra Newyork'a gitmek üzere hareket etmiş ancak Almanya'daki durağında Malta Hava Yollarından gelen bazı yükleri de almıştı. Patlama sonrası, uçak ve içindeki bazı yolcuların Amerikalı oluşu ve Lockerbie kasabasının da İngiltere'de bulunuşu ve ayrıca yerde ölenlerin İngiliz yurttaşları olmaları nedeniyle, her iki Batı hükümeti ve onların gizli servisleri olayla doğal olarak ve hemen ilgilenmeye başladılar. Malta Hava Yollarının 180 sefer sayılı uçağına, içinde bomba olan sahipsiz bir bavul konmuş muydu? Bu uçaktan Pan Amerikan uçağına bir bagaj aktarıldı mı? Aynı uçağına, bu kez, Frankfurt'tan bombalı bir bavul yerleştirildi mi? Hedef kimlerdi? Lübnan'daki Amerikan rehinelere kurtarmayı tasarlayan grubun üyeleri olan Charles Dennis McKe-

e ve Matthew Ganon mu? Bu Amerikan grubunun rehinelerin yerlerini saptayabilmek için temas ettikleri Suriyeli silah ve uyuşturucu kaçakçısı Munzer al-Kassar bombayı yerleştirmeyi kabul etmiş olabilir miydi? Ettiyse, kimin adına etmişti? Canilerin ardında herhangi bir hükümet var mıydı?

Bu çok bilinmeyenli cinayetle ilgili ilginç bir noktayı hatırlatmakta yarar vardır. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin temsilcileri kanıtları hemen toplayarak parmaklarını bazı kişilerle hükümetlere yönelttikleri halde 1991 yılının sonlarına kadar Libya'yı hiç hedef almamışlardır. Yaklaşık üç yılın ardından, doğru ya da yanlış, daha önce belirlenen bazı sanıklar tamamen bir köşeye itilmiş ve birden bire iki Libya'lı ve onlar kanalıyla Libya devletinin kendisi suçlanmaya başlanmış, bunu sanıkların kendilerine teslim edilmesi talepleri ve temelde Libya'ya karşı uzun yıllar sürecek yaptırımları içeren Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları izlemiştir.

Bu trajik olay nedeniyle gündeme gelen tartışmalardan biri de, Batıyı ve onların önderi olan çevreleri sık sık, bazen de acımasızca eleştiren Libya yönetiminin ve dolayısıyla halkının ve bu süreçte Libya'da iş yapmakta olan her kesimin, uzun süren ambargo yılları boyunca, zaman zaman uluslararası hukuk kurallarının çiğnenmesi pahasına zor yıllar yaşadığı gerçeğidir. Bu durumun temel sebebini, "uluslararası hukuk kurallarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi alet edilerek demokratik bir şekilde işletilmediği" biçiminde özetleyebiliriz.

Sanıkların Libya'dan istenip tutuklanıp yargılanmaları çok uzun yıllar aldı. Bu arada, İngiltere ve Amerika ile Libya yönetimi arasında çeşitli konularda bazı anlaşmalar yapıldı. Bunların ABD ve İngiltere'nin "ulusal çıkarları"na uygun diye nitelendirdikleri siyasi ve ticari gizli ve açık anlaşmalardı.

Sonuçta Libya, toplam olarak 2.7 milyar dolar tazminat ödedi, 2 sanığı İskoçya'ya Hollanda'da yargılanmaları şartıyla teslim et-

ti. Sanıklardan biri beraat etti, diğeri müebbed hapse mahkum edildi. Müebbed hapse mahkum olan Abdülbasit el-Magrehi sağlık şartları sebebiyle cezasının kalan kısmını ülkesinde çekmek üzere 2009'da Libya'ya iade edildi. Bu son iade işleminde dahi, dünya kamuoyunun gözleri önünde bir takım pazarlıklar yapıldı.

3.4. Musa es-Sadr Olayı

1978 yılında, Lübnanlı Şii lider Musa es-Sadr, el-Kaddafi'nin özel davetlisi olarak gittiği Libya'dan ülkesine geri dönmedi. Gezide Musa es-Sadr'a refakat eden biri gazeteci iki kişi daha kayboldu. Libya'lı bir muhalif, Musa es-Sadr'ın Libya'da bir hapishanede olduğunu bildiğini açıklarken Muammer el-Kaddafi'nin yakınında görev yapan ve eski devrim komuta konseyi üyelerinden biri olan Abdulmunim el-Huni ise, neredeyse olayın üzerinden 30 yılı yakın bir zaman geçtikten sonra 2011'de Musa es-Sadr'ın bu gezi esnasında öldürülerek Sebha yakınlarında bir yere gömüldüğünü açıklamıştır. Musa es-Sadr'ın oğlu Sadreddin es-Sadr ise babasının Libya'da hapiste olduğuna inandığını dile getirmektedir. Libya resmi makamları, Musa es-Sadr'ın Libya'dan İtalya'ya gittiğini bildirirken bu konu uzun yıllardır Libya ile Lübnan arasındaki temel bir sorun olarak önemini korumaktadır. Şubat 2011 olayları esnasında Musa es-Sadr'ın uçağın Lübnan'a götürülmüş olabileceğine dair bazı görgü şahitlerinin ifadeleri varsa da, bunlar henüz doğrulanmamıştır.

3.5. el-Kaddafi Ailesi ve Ülke Yönetimi

1969'da ülke yönetimin eline alan el-Kaddafi'nin çocukları ile ilgili haber ve bilgiler son yıllarda Libya ve dünya kamuoyunu meşgul eder hale gelmiştir. Birisi ilk hanımından diğerleri ikinci hanımından olmak üzere sekiz çocuğu bulunmaktadır. El-Kaddafi, sık sık kendisinin bir devlet başkanı olmadığını, Libya'da halkın kendi kendisini yönettiğini söylese de, çocuklarından bazıları devletin son derece önemli görevlerinde üst seviyede yetkilere sahip olup ülke siyasetinin yürütülmesinde rol oynamaktadırlar.

3.5.1. Seyfulislam el-Kaddafi: 1972 yılında Trablus'ta doğan Seyfulislam el-Kaddafi, ikinci çocuğu, ikinci eşinden olan ilk çocuğudur. İlk, orta ve lise eğitimini Libya'da devlet okullarında okumuştur. Trablusgarb'daki el-Fatih Üniversitesinden 1994 yılında İnşaat mühendisi olarak mezun olmuştur. Ardından Avusturya'da yüksek lisansını tamamlamıştır.

Daha sonra London School of Economics and Political Science'da doktora eğitimini tamamlamıştır. Çalışma hayatına, Libya'da bir devlet kurumu olan "Endüstriyel Araştırmalar Merkezi'de başladı.

Babası tarafından gelecekte Libya'yı yönetmek üzere hazırlandığı biliniyor. Seyfu'l-İslam, Libya ile ilgili projelerini "Yarının Libyası" adı ile sunmaktadır.

Ekonomi ve Finans Bakanı sıfatıyla Seyfu'l-İslam Kaddafi, 2002 yılında, özelleştirme ve serbestleştirme ile pazar ekonomisine doğru bir geçiş amaçladıklarını açıklamıştır. 2003'ün Haziran ayında ise Devlet Başkanı Kaddafi Genel Halk Kongresinde aynı açıklamayı tekrarlamıştır.

1998'de "Kaddafi Uluslar arası Kalkınma ve Hayır Vakfı"nı kurdu. Vakıf aracılığıyla bir çok uluslararası sorunun çözümünde rol oynamaya başladı. Bu uluslararası vakfa bağlı olarak "Libya İnsan Hakları Derneği"ni kurdu. Dernek, Libya başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki insan hakları ihlallerinin giderilmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu arada babasının birçok Batılı önder kişi ve kuruluşla aralarını bulmuş ve görüşürmüştür.

Dernek yönetiminde, Seyfu'l-İslam'ın çabalarıyla affedilmiş olan Libyalı eski siyasi yükümlülerin bulunması şaşırtıcı olabilir. Bu dernek Libya hapishanelerinin şeffaflığı için mücadele vermektedir. İşkencenin kaldırılması için kampanyalar düzenlemekte ve hapishaneler sık sık ziyaret edilerek şartların iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır.

Seyfu'l-İslam, Libya'da, özellikle gençler arasında popüler ve sempatik biri olarak kar-

şılanmaktadır. Libya'nın siyasi ve ekonomik hayatındaki iyileştirme çalışmalarına gençleri dahil etmektedir.

Seyfu'l-İslam 10 yıldan beri, Libya'da değişim için uğraş vermekte ve parolasını "Devrim Libya'sından Devlet Libya'sına" şeklinde ifade etmektedir.

Seyfu'l-İslam'ın resmi olmayan önerileriyle daha sık toplanan Libya hükümeti, 10 Ekim 2011 ekmeğe asla zam yapılmayacağını, fiyat ve gramaj üzerindeki kontrollerin artırılacağını açıkladı. Ardından 15 Ekim 2011 tarihinde Libya Hükümeti Libya'nın verimli bölgelerinden sayılabilecek yerlerde, ıslahı tamamlanmış 519 büyük tarım arazisi vatandaşlara dağıtıldı.

29 Ocak 2011'da Seyfu'l-İslam'ın kurduğu "Libya İnsan Hakları Derneği, bağlı olduğu Vakıftan bağımsız olarak çalışmalarını sürdürme kararı aldı. Gerekçesi, bağımsız bir bütçe ile daha etkin çalışabilmek şeklinde ifade edilmişti.

Libya'da seksenli ve doksanlı yıllarda silahlı ve yasadışı örgüt üyesi olduğu için tutuklanmış binlerce insan bulunmaktadır. Bunların bir kısmı o yıllarda idam edilmiştir.

Bunlardan müebbet hapse mahkum 12'sinin, cezalarının kalan kısmı 3 Ocak 2011 affedildi ve serbest bırakıldılar. Serbest bırakılmalarının ardında "Libya İnsan Hakları Derneği"nin bulunduğu, kamuoyu tarafından çok iyi bilinmektedir.

Seyfu'l-İslam'ın, Libya'da adaletin geç işleminin sebep olduğu çok sayıda mağduriyete, yarattığı siyasi ve hukuki çözümlerle müdahil olduğu da kamuoyunca biliniyor. "Yarının Libyası" projesi kapsamında, bugün hapiste olan İslamcı ve diğer muhaliflerin de ülke yönetiminde temsil edilmesini planlamaktaydı.

Seyfu'l-İslam el-Kaddafi, ülkede bazı iyileştirmelerin yapılmasını zaman zaman babasını karşısına alarak sürdürüyordu. Ancak 17 Şubat 2011'de patlak veren olaylardan hemen

sonra, adeta bir yerlerden düğmeye basılmışçasına, Batının önde gelen kesimleri daha önce sık sık görüştükları Seyfu'l-İslam ile görüşmeyi kestiler ve hatta aleyhinde bazı gayretlerin içine girdiler.

Bu bağlamda, The Times ve The Independent gazetelerinde, Seyfu'l-İslam el-Kaddafi'nin doktora tezinin çalıntılar içerdığı, Libyalı akademisyenlerce kendisine yardım edildiği, yardım eden akademisyenlerin bilahare çeşitli mevkilerle ödüllendirildiğine dair haberle çıktı. Bu arada Seyfu'l-İslam el-Kaddafi'nin, doktora diplomasını almasını müteakiben, bu üniversiteye, bir "Kuzey Afrika Araştırmaları Merkezi" açılması için, daha sonra 1000 000 sterline tamamlanmak üzere 300 bin sterlin ön ödemede bulunduğu da ortaya çıktı.

3.5.2. es-Saidi el-Kaddafi: İkinci oğludur. 1974 doğumludur. Trablus'ta mühendislik okudu. Babası tarafından kendisine albay rütbesi verildi. Futbola düşkünlüğüyle biliniyor. İtalya'nın Juventus futbol takımının en büyük hissedarı oldu. Ayrıca Libya milli takımını da yönetiyor. Şubat olaylarında Bingazi'deki göstericilere karşı şiddet kullanan özel askeri birliği de es-Saidi el-Kaddafi yönetiyor. Özellikle İtalya'da olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinde polislerle tartışmaları olduğu ve uyuşturucu ve içki kullandığı biliniyor.

3.5.3. el-Mutasım el-Kaddafi: 1975 doğumludur. Muammer el-Kaddafi'nin Milli Güvenlik danışmanıdır. Şubat olayları öncesinde muhalefete karşı sertliği ve acımasızlığıyla biliniyor. 17 Şubat sonrasında da göstericilere karşı terör estirmeye devam ediyor. Babasının gölgesinde ve onun imkanlarından faydalanarak yaşamayı seviyor. Babasından, küçük kardeşi el-Hamis'in kurduğuna benzer bir özel güvenlik birimi kurmak için 1.8 milyar dolar istemiştir. Ayrıca Karaib Adalarında kutladığı bir yıl başı gecesinde dört şarkı söylemesi için ünlü Amerikalı şarkıcı Mariah Carry'e bir milyon dolar ödediği biliniyor. Anlaşılacağı üzere ağabeyi Seyfulislam el-Kaddafi ile tamamen ters bir portre çiziyor.

3.5.4. Hanibal el-Kaddafi: 1978'de doğdu. Libya'nın yönetimiyle ilgili siyasi ya da askeri işlerden çok uzakta duruyor. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde sürekli olarak polislerle başı derde giriyor. Paris'in kalabalık caddelerinde aşırı sürat yaptığı için defalarca Fransız polisince yakalandı. Bir defasında da hamile olan eşini dövdüğü için polis tarafından sorgulandı ve durum Libya Hükümetine resmen bildirildi. Aralık 2009'da ise Londra'da bir otelde çığlıklar üzerine odasına gelenler, Hanibal'in eşini ağır yaralı halde buldularsa da, kadın düştüğünü söyleyerek davacı olmadı. Son olarak İsviçre'nin Cenevre şehrindeki bir otelde hizmetçisini dövmesi Libya ile İsviçre arasında önemli bir diplomatik gerginliğe sebep oldu. Libya, bu ülkedeki yatırımlarını çekmekle tehdit edince İsviçre, Hanibal'i kefaletle serbest bıraktı.

3.5.5. Hamis el-Kaddafi: 1980'de doğdu. Askeri eğitimini Rusya'da gördü. Dönüşünde "32 nci Bölük" adıyla özel bir askeri birlik kurdu. Muammer el-Kaddafi'ye en bağlı askeri özel birliktir. Hamis, babasının en önemli ve hassas görevlerdeki vurucu gücüdür. Babasına siyasi ve sosyal konularda destek olan Seyfulislam ile arası iyi olduğu halde, Hanibal ve Saidi ile pek iyi değildir. Aslında önceden beri Libya'da bulunan ama 17 Şubatta başlayan gösterilerde, göstericilere karşı kullanıldığı bilinen "paralı askerler"ın ülkeye getirilmesi, silahlandırılması ve ülke içinde görevlendirilmeleri gibi askeri teknik konuları Hamis yönetmektedir. Göstericilere karşı ateş etmediği için öldürülen Libya askerlerinin öldürülmesi emrini de Hamis'in verdiği bilinmektedir.

3.5.6. Ayşe el-Kaddafi: Muammer el-Kaddafi'nin toplam sekiz çocuğu arasında tek kız çocuğu Ayşe'dir. Hukuk fakültesini bitirerek aynı alanda bir de yüksek lisans yapmıştır. Kendi kurduğu bir hayır kurumunun başkanıdır. 2009 yılında Birleşmiş Milletler tarafından "iyiniyet elçisi" olarak atandıysa da, 17 Şubat olaylarının ardından temsilcilik görevinden uzaklaştırıldı. Daha çok Libya'daki iç çekişmelerde meydana gelen aileler arası

sorunları gidermeye zaman harcıyordu. Ayşe, Libya ordusunda bir rütbeye sahip olmakla beraber, yaş günlerinde ünlü şarkıcı Lionel Richie'yi Libya'ya getirttiği biliniyor. Muammer el-Kaddafi, kızıyla ilgili olarak, onun gelecekte Libya'nın iyi bir yöneticisi olabileceğini ve bu yönden kızına hayran olduğunu ifade etmiştir. Sorbonne Üniversitesinde hukuk alanında doktora öğrenimi görmekte iken, Amerika ve İngiltere'nin Irak'ı işgal ettiği dönemde, "olmayan bir şeyin doktorasıyla uğraşmak zaman kaybıdır..." şeklinde bir açıklamanın ardından Sorbonne'daki doktora eğitimini bırakmıştır. Ardından Libya'daki el-Merkib Üniversitesinde uluslararası hukuk alanında doktora eğitimini tamamlamıştır. 2009 yılında İsviçre'de yayınladığı otobiyografisi "Ayşe Muammer el-Kaddafi: Barışın Prensesi" adını taşımaktadır. Kendi kabilelerinden

ve bir asker olan Ahmed el-Kaddafi ile evlidir.

3.5.7. Muhammed el-Kaddafi: 1971 doğumlu olup, Muammer el-Kaddafi'nin en büyük ve ilk eşinden olan tek çocuğudur. Siyasi ya da askeri bir rolü olmamakla beraber Libya ekonomisinde ağırlıklı olarak hassas ve etkili bazı şirketleri elinde bulundurmaktadır. Muhammed, Libya İçecek Şirketi'nin hisselerinin %40'ını elinde bulunduran Libya Milli Olimpiyat Komitesinin başkanı ve Coca Cola Libya'nın sahibidir. Libya'daki İletişim ve Haberleşme Kurumu'nu da yönetmektedir.

3.5.8. Seyful-Arab el-Kaddafi: 1986 doğumlu olan Seyful-Arab, Kaddafi'nin en küçük çocuğudur. Ekonomik, askeri ya da siyasi bir etkinliği yoktur. Almanya'da pek de medyatik olmaksızın ticaret işiyle uğraşmaktadır.

4. 1908'DEN GÜNÜMÜZE LİBYA'DA SİYASÎ VE EKONOMİK OLAYLAR KRONOLOJİSİ

1908	II. Meşrutiyetin ilanı.
Eylül 1911	İtalyanların Libya'yı işgal etmesi.
Ekim 1912	Türkiye İtalya arasındaki Oşi Anlaşması Libya'da yaklaşık 350 yıllık Türk hakimiyetinin sona erışı.
Ekim 1912	Trablusgarb Vilâyeti ve Bingazi Müstakil Sancağının Osmanlı Devleti'nden hukuken ayrılması.
Kasım 1914	Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi.
Temmuz 1924	Lozan Antlaşması, Türkiye'nin Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki haklarından feragat edilmesi.
1929	Libya'yı yönetmekte zorlanan İtalya, Osmanlıları taklit ederek Libya'ya bir Umumi Vali tayin ediyor. Trablus, Misirâta, Bingazi ve Derne Merkezleri (sancak)'ne ayrılıyor.
Eylül 1931	Ömer Muhtar'ın esir alınması, bir celsede idama mahkum edilmesi ve 20.000 Libyalının önünde idam edilmesi.
Ocak 1932	Mücahitlerin direncinin kırılması ve İtalyan Hükümetince Libya'da iç harbin bittiğinin ilân edilmesi.
Mart 1933	es-Seyyid Ahmed eş-Şerif'in vefatı.
Ocak 1934	es-Senûsî Tarikatına ait mülklere ve topraklara el konularak İtalyan İskan Kurulu adına tescil ettirilmesi.

- 1936-1937 İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve burada Libyalı askerleri kullanması.
- 1937 Mussolini'nin Trablus'ta İslâm Kılıcını (Seyfu'l-İslâm) kuşanması.
- Ocak 1939 İtalyan Krallığı emirnamesiyle Libya, İtalyan Krallığının ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi ve Libyalılara "Özel İtalyan Vatandaşlığı" hakkı verilmesi.
- Haziran 1940 İtalya'nın, Almanya ile II. Dünya Savaşı'na girmesi.
- Ekim 1942 İngiliz kuvvetlerinin, bütün Libya'yı ele geçirmek için taarruza geçmeleri.
- Ekim 1942 İngiliz kuvvetlerince önce Habeşistan'da sonra da Libya'da İtalyan yönetimine son verilmesi.
- 1943 Seyyid İdris es-Senûsî'nin, İngilizlerin öncülüğünde Bingazi'ye girişi.
- 1949 İngiliz Askerî İdaresinin, es-Senûsî'yi tüm Libya adına Berka Hükümetini kurmaya davet etmesi.
- Aralık 1949 Birleşmiş Milletler tarafından Libya'nın bağımsız bir devlet olarak teşkilatlandırılması hakkındaki kararını alınması.
- Haziran 1950 Bingazi'de Meclisin, es-Senûsî tarafından açılması.
- Ekim 1951 Trablus'ta es-Senûsî tarafından Birleşik Libya Krallığının ilân edilmesi.
- Aralık 1951 Birleşik Libya Krallığı'nın egemenliğine kavuşması.
- Ekim 1952 Trablus'ta ilk Türkiye Büyükelçiliğinin açılması.
- Aralık 1955 Libya Birleşik Krallığının Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmesi.
- 1967 Arap İsrail Savaşı.
- 1969 1 Eylül Devrimi (el-Fâtih Devrimi)
- 1970 Amerikan ve İngiliz üslerinin kapatılması
- Ekim 1970 İşgal döneminden kalan 35 000 İtalyan'ın ülkelerine gönderilmesi
- Ocak 1975 Başbakan Callud'un Türkiye ziyareti
- Mart 1975 Necmettin Erbakan'ın Libya ziyareti
- Ocak 1976 Yeşil Kitabın Birinci Bölümünün yayınlanması
- Mart 1976 Bülent Ecevit'in Libya ziyareti
- 1977 Ankara'da Libya Kültür Merkezinin açılması
- Nisan 1980 Turgut Özal'ın Libya ziyareti
- Ağustos 1981 Sirt Körfezinde iki Libya uçağının Amerikan uçakları tarafından düşürülmesi
- Ağustos 1981 Türkiye'nin Sirt olayında tarafsız davranacağını açıklaması
- Mayıs 1984 Turgut Özal'ın Başbakan sıfatıyla Libya'yı ziyaret etmesi

1986	Libya'ya Amerikan Hava saldırıları
Mayıs 1988	Turgut Özal'ın Başbakan sıfatıyla Libya'yı ikinci defa ziyaret etmesi
1993	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile yaptırımların uygulanmaya başlanması
Kasım 1994	Tansu Çiller'in Başbakan sıfatıyla Libya'yı ziyaret etmesi
Ekim 1996	Necmettin Erbakan'ın Başbakan sıfatıyla Libya'yı ziyaret etmesi
Haziran 1997	Türkiye'nin Trablusgarp Büyükelçisini geri çekmesi
Ocak 2001	İsmail Cem'in Libya ziyareti
2003	Birleşmiş Milletler yaptırımlarının tamamen kaldırılması
Temmuz 2005	2 Türk vatandaşının Libya'da idam edilmesi
Mayıs 2006	Libya'nın teröre destek veren ülkeler listesinden çıkarılması

KAYNAKÇA

Ceviz, Nurettin, Modern Libya Edebiyatı, Ankara, 2005,

Karasapan, Celal Tevfik, Libya-Trablusgarp, Bingazi ve Fizan, Ankara, 1960.

“Libya”, DİA, Kavas, Ahmet, Koloğlu, Orhan, İstanbul.

Mahli, Hüsnu, Türk-Libya İlişkileri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1990.

ORSAM AKADEMİK KADROSU

Hasan Kanbolat	Başkan
E. Tümğ. Armağan Kuloğlu	Başdanışman
Habib Hüzmüzlü	Ortadoğu Danışmanı
Doç. Dr. Özlem Tür	Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
Doç. Dr. Harun Öztürkler	Ortadoğu Danışmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel Ayhan	Ortadoğu Danışmanı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serhat Erkmen	Ortadoğu Danışmanı, Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şahin	Ortadoğu Danışmanı, Gazi Üniversitesi
Dr. Didem Danış	Ortadoğu Danışmanı, Galatasaray Üniversitesi
Dr. Bayram Sinkaya	Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
Yrd. Doç. Dr. Esra Pakin Albayrakoğlu	Ortadoğu Danışmanı, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. İlyas Kamalov	Avrasya Danışmanı
Dr. Süreyya Yiğit	Avrasya Danışmanı
Oğün Duru	Yönetici Editör
Bilgay Duman	Ortadoğu Uzmanı
Oytun Orhan	Ortadoğu Uzmanı
Sercan Doğan	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Selen Tonkuş Kareem	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Nebahat Tanriverdi.O	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Uğur Çil	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Nazlı Ayhan	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu

ORSAM Su Araştırmaları Programı

Dr. Tuğba Evrim Maden	Hidropolitik Uzmanı
Dr. Seyfi Kılıç	Hidropolitik Uzmanı
Kamil Erdem Güler	Uzman Yardımcısı
Çağlayan Arslan	Uzman Yardımcısı

ORSAM DANIŞMA KURULU

Dr. İsmet Abdülmecid	Irak Danıştay Eski Başkanı
Prof. Dr. Muhamad Al Hamdani	Irak'ın Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarı
Prof. Dr. Hayati Aktaş	KTÜ Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı
Prof. Dr. Dorayd A. Noori	Irak'ın Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarı Yardımcısı
Yrd. Doç. Dr. Esra Pakin Albayrakoğlu	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Namık Kemal Üniversitesi
Hasan Alsancak	BP & BTC Türkiye, Enerji Güvenliği Direktörü
Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık	ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Ahat Andican	Devlet Eski Bakanı, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Tayyar Arı	Uludağ Üniversitesi U.İ.B. Başkanı
Prof. Dr. Mustafa Aydın	Kadir Has Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Ali Arslan	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ersel Aydınli	Bilkent Üniversitesi Fulbright Genel Sekreteri
Başar Ay	Türkiye Tekstil Sanayii İşveren Sendikası Genel Sekreteri
Doç. Dr. Veysel Ayhan	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Bağcı	ODTÜ U.İ.B. Başkanı
İtir Bağdadi	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ersan Başar	KTÜ Deniz Ulaştırma ve İşletme Mühendisliği Bölüm Başkanı
Prof. Dr. İdris Bal	Polis Akademisi ve Turgut Özal Üniversitesi
Kemal Beyatlı	Irak Türkmen Basın KONSEYİ Başkanı
Barbaros Binicioğlu	Ortadoğu Danışmanı
Prof. Dr. Ali Birinci	Türk Tarih Kurumu Başkanı
Doç. Dr. Mustafa Budak	Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Md. Yrd.
E. Hava Orgeneral Ergin Celasin	23. Hava Kuvvetleri Komutanı
Doç. Dr. Mitat Çelikpala	Kadir Has Üniversitesi U.İ.B. Başkanı
Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya	İstanbul Şehir Üniversitesi Rektörü
Dr. Didem Danış	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan Ediger	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi Eraslan	Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. Çağrı Erhan	Ankara Üniversitesi, ATAUM Müdürü
Yrd. Doç. Dr. Serhat Erkmen	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Ahi Evren Üniv. U.İ.B. Başkanı
Dr. Amer Hasan Fayyadh	Bağdat Üniv. Siyaset Bilimi Fakültesi Dekanı
Osman Göksel	BTC ve NABUCCO Koordinatörü

Timur Göksel	Beyrut Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi
Numan Hazar	Emekli Büyükelçi
Habib Hüzmüzlü	ORSAM Ortadoğu Danışmanı
Doç. Dr. Pınar İpek	Bilkent Üniversitesi
Dr. İlyas Kamalov	ORSAM Avrasya Danışmanı
Doç. Dr. Hasan Ali Karasar	Bilkent Üniversitesi
Selçuk Karaçay	Vodafone Genel Müdür Yardımcısı
Doç. Dr. Z. Nilüfer Karacasulu	Dokuz Eylül Üniversitesi U.İ.B.
Arslan Kaya	KPMG, Yeminli Mali Müşavir
Doç. Dr. Şenol Kantarcı	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Hicran Kazancı	ITC Türkiye Temsilcisi
İzzettin Kerküklü	Kerkük Vakfı Başkanı
Doç. Dr. Mustafa Kibaroğlu	Bilkent Üniversitesi
Musa Kulaklıkaya	Türkiye Cumhuriyeti Nouakchott Büyükelçisi (Moritanya İslam Cumhuriyeti)
E. Tümgeneral Armağan Kuloğlu	Başdanışman
Doç. Dr. Erol Kurubaş	Kırıkkale Üniversitesi U.İ.B. Başkanı
Prof. Dr. Mosa Aziz Al-Mosawa	Bağdat Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Aleksandr Knyazev	Rus Slav Üniversitesi (Bişkek)
Prof. Dr. Mahir Nakip	Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektör Vekili
Doç. Dr. Tarık Oğuzlu	Bilkent Üniversitesi
Murat Özçelik	Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Büyükelçisi
Doç. Dr. Harun Öztürkler	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çınar Özen	Ankara Üniversitesi S.B. Enstitüsü Müdürü
Dr. Bahadır Pehlivan Türk	TOBB ETÜ
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Kerkük Vakfı Genel Sekreteri
Ersan Sarıkaya	Türkmeneli TV-Kerkük Haber Ajansı Türkiye Temsilcisi
Prof. Dr. Viktor Panin	Pyatigorsk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şahin	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Sirkeci	Regent's College, Londra, Birleşik Krallık
Bayram Sinkaya	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
Mehmet Şüküroğlu	Enerji Uzmanı
Dr. İrina Svistunova	Moskova U.İ. Devlet Üniversitesi
Dr. Aleksandr Sotnichenko	St. Petersburg Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay Tanrısever	ODTÜ
Prof. Dr. Erol Taymaz	ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü Rektör Yrd.
Prof. Dr. Sabri Tekir	İzmir Üniversitesi İ.İ.B.F. Dekanı
Dr. Gönül Tol	MEI Türkiye Direktörü
Doç. Dr. Özlem Tür	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
M. Ragıp Vural	2023 Dergisi Yayın Koordinatörü
Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Vatanyar Yagya	St. Petersburg Şehir Parlamentosu Milletvekili, St. Petersburg Üni.
Dr. Süreyya Yiğit	ORSAM Avrasya Danışmanı

ORTADOĞU ETÜTLERİ YAYIN KURULU

Meliha Benli Altunışık	ODTÜ
Bülent Aras	Dış İşleri Bakanlığı SAM Başkanı
Tayyar Arı	Uludağ Üniversitesi
İlker Aytürk	Bilkent Üniversitesi
Recep Boztemur	ODTÜ
Katerina Dalacoura	Londra Ekonomi Üniversitesi
F. Gregory Gause	Vermont Üniversitesi, ABD
Fawaz Gerges	Londra Ekonomi Üniversitesi
Ahmet K. Han	İstanbul Üniversitesi
Raymond Hinnebusch	St. Andrews Üniversitesi, Birleşik Krallık
Rosemary Hollis	City Üniversitesi, Birleşik Krallık
Bahgat Korany	Durham Üniversitesi, Birleşik Krallık
Peter Mandaville	George Mason Üniversitesi, ABD
Emma Murphy	Durham Üniversitesi, Birleşik Krallık

ORTADOĞU ANALİZ YAYIN KURULU

Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık	ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Hasan Kanbolat	ORSAM Başkanı
Doç. Dr. Hasan Ali Karasar	Bilkent Üniversitesi U.İ.B.
Yrd. Doç. Dr. Serhat Erkmen	ORSAM Danışmanı, Ahi Evran Üniv. U.İ.B. Başkanı

ORDUĞU STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Mithatpaşa Caddesi 46/4 Kızılay/Ankara
Tel: 0(312) 430 26 09 Fax: 0 (312) 430 39 48
www.orsam.org.tr, orsam@orsam.org.tr